

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**ХУДОЖНІЙ СВІТ РОМАНУ І. БАГРЯНОГО «САД
ГЕТСИМАНСЬКИЙ»: ЮРИДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Кваліфікаційна робота
студента 2 курсу
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська
мова і література»

Бараша Леоніда Євгенійовича

Науковий керівник:
Сподарець Михайло Павлович
кандидат філологічних наук,
доцент ЗВО.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади дослідження	Error! Bookmark not defined.
1.1. Творчість І. Багряного та його роман «Сад Гетсиманський» у відгуках критиків та літературознавців	Error! Bookmark not defined.
1.2. Художній світ як теоретичне поняття.....	Error! Bookmark not defined.
1.3. Вплив політичних репресій і тоталітарного терору 1930-1940-х років на документальну основу роману «Сад Гетсиманський».....	Error! Bookmark not defined.
1.4. Проблематика та ідейно-художні особливості роману «Сад Гетсиманський» в оцінці критиків.	Error! Bookmark not defined.
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. Юридичні аспекти в романі: проблеми права і справедливості ...	24
2.1. Радянське правосуддя як механізм репресій у романі «Сад Гетсиманський».....	24
2.2. Порухення прав людини: свавільні арешти, фабрикація звинувачень і юридична безпорадність героя	26
2.3. Зміна юридичних принципів: як ідея правосуддя трансформується у фікцію в умовах сталінських репресій.....	28
2.4. Юридичний нігілізм як форма супротиву: Андрій Чумак проти репресивної системи	29
Висновки до розділу 2.....	31
РОЗДІЛ 3. Психологічні аспекти у романі: внутрішні конфлікти та духовні пошуки	34
3.1. Психологічний стан героя: страх, біль, ізоляція та моральна стійкість як ключові риси Андрія Чумака під тиском репресивної машини.....	34
3.2. Моральна стійкість і внутрішня боротьба Андрія Чумака: протистояння тоталітарній системі.....	41
3.3. Ізоляція як інструмент тоталітаризму: фізичне, психологічне та духовне ув'язнення.	44
3.4. Руйнування особистості під тиском репресій: фізичні, психологічні та моральні аспекти.	46
Висновки до розділу 3.....	49
РОЗДІЛ 4. Взаємозв'язок юридичних та психологічних аспектів у творі	51

4.1 Взаємодія права та насильства: як юридичні механізми підсилюють репресії.....	51
4.2. Тематика страху як основний інструмент репресій у тоталітарній системі.	55
4.3. Символізм Гетсиманського саду: як релігійні мотиви переплітаються з темою правового та психологічного випробування, надаючи твору універсального змісту.....	57
4.4. Духовне очищення через етичні випробування	60
Висновки до розділу 4.....	62
ВИСНОВКИ	64
ЛІТЕРАТУРА.....	66

Анотація

Бараш Л. Є. «Сад Гетсиманський» Івана Багряного: художній світ роману, юридичні та психологічні аспекти

У кваліфікаційній роботі було проведено комплексне дослідження художнього світу роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних й зарубіжних літературознавців, психологів і правознавців, що були дібрані відповідно до поставленої мети: аналіз життєвого шляху Івана Багряного в контексті відображення радянської репресивної системи, в системі жанрів, їх особливості; інтертекстуальних зв'язків з українськими та зарубіжними творами та релігійними текстами; дослідження символіки твору.

Розглянуто специфіку втілення І. Багряним рис художньо-документальний роман, його авторський задум та інтерпретацію.

Окремий розділ присвячено дослідженню юридичним аспектам роману. До аналізу було залучено нормативно-правові акти радянського періоду, архівні записи та історичні есе вітчизняних науковців.

Особливу увагу приділено психологічним аспектам та змінам внутрішнього стану головного героя внаслідок впливу на нього інструментарію репресивної системи; досліджено вплив негативних факторів які на внутрішній стан Андрія Чумака та його подальшу боротьбу.

Акцентовано на відповідності твору жанровому визначенню – художньо-документальний

Встановлені специфічні риси притаманні роману-сповіді: головний персонаж перебуває у позиції жертви, яка бореться із жорстокою репресивною системою; реалістичність да документальність; моральна проблематика, що втілюється через супротив, боротьбу та роздуми про справедливість; напружена кульмінація і філософська розв'язка

Ключові слова: І.Багряний, художньо-документальний роман, репресивна система, психологізм, юридичні аспекти, психологічні аспекти.

Abstracts.

Barash L. E. 'The Garden of Gethsemane' by Ivan Bahrianyi: the artistic world of the novel, legal and psychological aspects

In the qualification work, a comprehensive study of the artistic world of Ivan Bahrianyi's novel *The Garden of Gethsemane* was carried out. The theoretical basis of the study is the works of domestic and foreign literary critics, psychologists and lawyers, which were selected in accordance with the goal: analysis of Ivan Bahrianyi's life in the context of the reflection of the Soviet repressive system, in the system of genres, their features; intertextual connections with Ukrainian and foreign works and religious texts; study of the symbolism of the work.

The specifics of I. Bahrianyi's embodiment of the features of the fiction-documentary novel, its author's intention and interpretation are considered.

A separate section is devoted to the study of the legal aspects of the novel. The analysis includes legal acts of the Soviet period, archival records, and historical essays by domestic scholars.

Particular attention is paid to the psychological aspects and changes in the protagonist's inner state as a result of the influence of the repressive system's tools on him; the impact of negative factors on Andriy Chumak's inner state and his further struggle is investigated.

The author emphasises that the work meets the genre definition of a fiction-documentary novel.

Specific features inherent in the novel-confession are identified: the main character is in the position of a victim who fights against a cruel repressive system; realism and documentation; moral issues embodied through resistance, struggle and reflection on justice; tense climax and philosophical resolution

Keywords: I. Bahrianyi, fiction-documentary novel, repressive system, psychologism, legal aspects, psychological aspects.

ВСТУП

Актуальність теми. У всі часи художня література слугувала не лише як художній засіб самовираження, а й виступала потужним інструментом для аналізу історичних подій, суспільних змін та культурних трансформацій. В ХХ роки українська література перетворилася не лише на культурний феномен, а й значущим засобом у боротьбі проти тоталітаризму за національну ідентичність, людську честь та гідність українського народу. Під впливом тогочасних подій, через літературні твори письменники відображали суспільні проблеми та трагедії того часу та репресії жорстокого тоталітарного режиму.

Одним із найяскравіших письменників цього періоду був Іван Багряний, який у своїй творчості, зокрема романі «Сад Гетсиманський» втілює бажання людини прагнути до свободи, боротися, відстоювати свої права та свободи всупереч тоталітарній системі. І. Багряний також був не лише письменником, але й активним політичним діячем, свідком та жертвою жорстоких радянських репресій, які у подальшому вплинули на його творчість, наділивши її емоційною насиченістю та глибокими універсальними цінностями, які автор втілював у своїй подальшій творчості.

На прикладі цього твору ми можемо бачити, як І. Багряний майстерно поєднує елементи автобіографії, символіку, біблійні мотиви та історичний контекст, для того, щоб не лише через образ Андрія Чумака продемонструвати читачеві особисту боротьбу, а й ключові особливості того часу. Виразний психологізм персонажів роману, поєднаний із нещадною з критикою тоталітарної судової системи та комуністичної «системи правосуддя» допомагає читачеві повною мірою усвідомити масштаби трагедії та наводить на роздум на питання фундаментальної цінності, людяності, сили духу та свободи.

Художній світ роману «Сад Гетсиманський» І. Багряного є дуже багатограним феноменом, у якому поєднуються: документальні описи, символізм та глибина філософського осмислення зображених подій та психологічна точність поведінки

окремих персонажів. Автор створив струнку систему образів, за допомогою якої йому вдалося окреслити стан тогочасного суспільства, що перебував під тотальним контролем злочинного комуністичного режиму. Через використання символів та біблійних мотивів, І. Багряний майстерно розкривав перед читачем питання внутрішньої боротьби, прагнення до свободи, збереження особистої честі та гідності людини, що й стало епічною оповіддю про стійкість і велич людського духу.

Роман «Сад Гетсиманський» також можна вважати правдивою історичною хронікою тих подій, коли юридичне право припинило бути інструментом справедливості, перетворившись на зброю тоталітарного режиму, спрямовану на придушення особистості людини та маніпуляції суспільною свідомістю. Тому докладне дослідження правових та психологічних аспектів цього твору І. Багряного як в історичній площині, так і в контексті сьогодення, на нашу думку, є доволі **актуальним**, оскільки дозволить краще розкрити окреслені аспекти художнього світу роману «Сад Гетсиманський» як літературного твору, так й істинного документу доби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну магістерську роботу було виконано на кафедрі історії української літератури Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в науковому семінарі «Український модернізм 20-30-х років» в межах наукової теми кафедри «Жанрово-стильові особливості української літератури ІХ – ХХІ століть».

Метою роботи постає розширення меж аналізу роману І. Багряного «Сад Гетсиманський», що полягає у поєднанні під час дослідження правових та психологічних аспектів його художнього світу.

Для досягнення цієї мети слід виконати такі **завдання**:

- 1) окреслити відгуки критиків та літературознавців щодо творчості І. Багряного, зокрема його роману «Сад Гетсиманський», дати визначення окремим теоретичним поняттям;
- 2) простежити політичний, юридичний і соціальний контекст 1930-1940-х років, що знайшов своє відображення на сторінках роману;

- 3) дослідити психологізм внутрішнього світу як головного героя роману, так і персонажів другого плану, розкрити майстерність письменника у змалюванні їхньої психології, що вплинуло на моделі поведінки цих персонажів;
- 4) виявити правові особливості, визначити роль правової системи в художньому світі роману «Сад Гетсиманський»;
- 5) виокремити провідні характеротвірні засоби, використані І. Багряним.

Об'єктом дослідження є текст роману І. Багряного «Сад Гетсиманський»

Предметом дослідження є аналіз певних особливостей художнього світу цього роману І. Багряного крізь призму юридичних та психологічних аспектів.

Теоретико-методологічною базою кваліфікаційної роботи є праці українських критиків та літературознавців, які досліджували творчість І. Багряного (М. Балаклицького, А. Жолновач, Н. Колошук, Г. Костюка, С. Кобути, О. Ковальчука, К. Макарадзе, І. Романової, В. Савченко, М. Сподарця, М. Філона, О. Шугая та ін.), вітчизняних теоретиків літератури (М. Жулинського, І. Качуровського, Ю. Коваліва, Ю. Шереха та ін.), а також праці дослідників юридичної психології (В. Александрова, В. Андросюка, В. Бочелюка, В. Коновалової, М. Костицького, В. Шепітько та ін.).

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі було застосовано культурно-історичний, юридично-психологічний, описовий і психологічний методи аналізу літературного твору.

Наукова новизна. У роботі вперше запропоновано поєднання юридичного та психологічного підходів до аналізу художніх особливостей роману І. Багряного «Сад Гетсиманський».

Практичне значення роботи. Основні положення роботи можуть бути використані для подальших наукових досліджень художньої спадщини І. Багряного, а також історії вітчизняної юриспруденції. Результати також можуть бути використані під час вивчення курсу української літератури у ЗОШ, проведення

комплексних уроків літератури та правознавства у межах НУШ, а також під час проведення факультативних та позашкільних занять.

Апробація роботи. Усі розділи роботи обговорювалися на заняттях у науковому семінарі.

Структура роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 70 сторінок, із них 5 сторінок списку використаних джерел (51 позиція).

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Творчість І. Багряного та його роман «Сад Гетсиманський» у відгуках критиків та літературознавців.

Про І. Багряного та його творчість існує останнім часом з'явилося вже доволі багато літературознавчих та критичних праць. Одні критики та літературознавці називають його письменником-ідеологом, інші - підкреслюють власне мистецький талант митця, а також значна кількість дослідників аналізувала різні аспекти творів письменника.

Як відомо, роман «Сад Гетсиманський» вийшов у світ 1950 року. У більшості джерел, якщо не враховувати оцінку критиків радянського часу, які негативно поцінювали всю творчість І. Багряного, роману дається позитивна оцінка. Канадська дослідниця Ю. Войчишин підсумувала їх у першій праці, присвяченій творчості українського письменника.

Ю. Шерех: «Я читаю раз і вдруге «Сад Гетсиманський». На кожній сторінці я знаходжу фразу або деталь, що обурюють мене. Я кажу собі: тут автор не доглянув. Тут потрібна рука редактора. Це треба скреслити. Але я не можу відірватися від твору, я повертаюся до нього, і я знаю, що тут Багрянний створив позитивну цінність, вищу від нормальної міри» [7, с. 51].

В. Карпова: «твір читається з інтересом, автор «вміє відчутти оте найвеличніше – душу в найогиднішій і найлюдськішій людині», «віра, що виростає з іспитів советської людини є джерелом оптимізму і гуманізму цієї книжки» [7, с. 51].

Ю. Войчишин: «твір цей треба уважати найсильнішим із всієї прозової творчості Багряного. Це сталося мабуть тому, що дуже багато того, про що мовиться у творі – було пережите і гірко досвідчене самим автором» [7, с. 54, 55].

Поляк Юзеф Лободовський каже, що саме такої книжки ще не було написано. Він у першу чергу згадує твори, які були написані на цю чи подібну тему, а саме: Віктора Кравченка «Я вибрав волю», Артура Кестлера «Тьма опівдні» та інші. «Найважливішою рисою «Саду Гетсиманського». В. Лободовський уважає

оптимізм, і тим саме переважає такий твір як «Тьма опівдні» Артура Кестлера» [7, с. 53].

І. Качуровський: «На честь Багряного слід визнати, що йому вдалося подолати обмеженість в'язничних умов і створити справжній роман – за всіма правилами архітекτονіки. Багрянний дав таке багатство людських типів – як слідчих, так і в'язнів – і так глибоко зазирнув у їхні душі, що «Сад Гетсиманський» з повним правом можна зараховувати до найвизначніших українських романів, поставити його поруч з такими творами цього жанру як «Перехресні стежки» Івана Франка, «Кирпатий Мефістофель» Винниченка, «Місто» Підмогильного [14, с. 629].

Сучасні дослідники теж дають високу оцінку роману: Г. Клочек: «Сад Гетсиманський» – це правдива і вражаюча розповідь про одну із найтрагічніших сторінок, яку довелося пережити нашому народу» [145, с. 76]. Він наголосив на винятковості постаті Андрія Чумака у творі й підкреслив, що комуністична система могла бачити в ньому лише небезпеку для себе, бо «...він був особистістю і не хотів (та й не міг) завдяки своїй природній людській породистості бути просто гвинтиком, рабом» [15, с. 54].

М. Сподарець такими скромними словами окреслив свого часу постать митця: «Справжній талант виражає якнайорганічніше свою сучасність і свій народ, його творчість є природною сполучною ланкою між епохами української літератури, між її різними гілками... Ґрунтовне знання життя, гуманістичний пафос, відчуття історичної перспективи і глибока закоханість в людину, віра в непереможність духу та торжество справедливості – ось ті риси, що визначають Багряного – письменника і людину» [40, с. 102]. Він переконливо довів, що «Творча діяльність письменника охоплює два літературні періоди – «Розстріляне Відродження» 20-х рр. ХХ ст. та бурхливий сплеск української еміграційної літератури 1940-х рр., так званий період МУРу, засновником і активним учасником якого був І. Багрянний [40, с. 7]. «На наш погляд, І. Багрянний є однією з центральних постатей українського літературного процесу середини ХХ століття» [40, с. 8].

М. Кодак справедливо підкреслив: «Герой “Саду Гетсиманського” здатний на сторонній погляд, а отже, на критицизм у розпізнанні ідей і механізмів системи та суспільно-історичних наслідків її функціонування» [19, с. 30].

Дослідниця І. Романова у своїй дисертації наголосила, що в основі «Саду Гетсиманського» лягли міркування І. Багряного про питання свободи, в умовах, коли тоталітарна система намагається силоміць нав'язати їй чужу волю. Звідси вона зробила справедливий висновок про екзистенціальний філософський рівень художніх творів українського письменника. На її думку, «Свобода в розумінні екзистенціалістів є автентичним природним станом людини поза соціумом, тобто її онтологічною властивістю робити автономний вибір» [36:49]. Детально проаналізувавши усі прозові та публіцистичні твори письменника, вона зробила висновок, що, «складником багрянівської концепції свободи є перемога сильної особистості, а також збереження головними персонажами провідних елементів національної специфіки» [49:50].

Щодо роману «Сад Гетсиманський», то І. Романова слушно наголосила, що «Тюрма в романі «Сад Гетсиманський» постає еквівалентом «ніщо», втіленням потойбіччя, й змушує головного героя зіткнутися з необхідністю шукати шляхи самоідентифікації та переосмислювати цінності та досвід» [49:50].

Дослідник М. Балаклицький, проаналізувавши типи головних персонажів І. Багряного як відображення певних рис власне автора, зробив висновок, що Андрій Чумак – «це сильний лідер, образ народного героя, що усвідомлює свою самоцінність. Його обов'язком є творення історії, помста ворогам свого народу, пророче бачення майбутнього й провіщення приходу національного Месії-судді» [4:171].

У своїй дисертації С. Кобута порівняла образи головних героїв І. Багряного та Дж. Орвелла. На її думку, «концепцію «вільної людини» в романах письменник розкриває через протистояння героїв з тоталітарною системою, яка обмежує людську волю та мобілізує внутрішню свободу» [16, с. 190] Головним засобом, за допомогою котрого головні герої творів борються за власну свободу, дослідниця називає кохання, що «спонукає героїв до духовного розкріпачення» [16, с. 192].

Серед найновіших досліджень творчості І. Багряного слід назвати О. Шапошникову та К. Макарадзе з її ґрунтовною докторською студією на художнім дискурсом літературних та кінематографічних текстів І. Багряного [29; 30; 31].

Так, О. Шапошникова, аналізуючи роман «Сад Гетсиманський» побачила такі аспекти публіцистичності в художній тканині твору: «злободенну проблематику, тенденційність характеротворення, сатиричне спрямування образів, принцип контрасту, іронічність або типовість імен, а також ідеологічне маркування поглядів героїв» [48, с. 242].

Отже, зробимо висновок, що роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» вже доволі давно став предметом детального дослідження. Літературознавці торкалися таких аспектів: біблійні аллюзії, не лише стосовно назви, а й усього тексту роману; мотив звеличення людини, що у двобої зі сталінською репресивною машиною постає переможцем, перш за все морально; автобіографічна основа роману як пояснення вражаючої, майже документальної правдивості зображуваного; архетипність образу головного героя та мотив «вітаїстичної сили», інстинктивного, несвідомого потягу до життя, що є рушійною силою у нерівному протистоянні; особливості темпоритму твору тощо. Але в опрацьованих розвідках далеко не всі аспекти роману висвітлені. Тому, підсумувавши все те, що стало предметом досліджень, зазначимо про певне ігнорування науковцями питань, пов'язаних, наприклад, із системою персонажів роману та засобами, що дозволяють розкрити внутрішні стани героїв. Деякі літературознавці побіжно відзначають колоритність та різноманітність представлених у творі персонажів, наголошуючи на суто формальній дихотомії: слідчі-в'язні (І. Качуровський, М. Кодак, Г. Клочек), але ми вважаємо, що не всі другорядні персонажі роману є суто допоміжними та безбарвними у змалюванні, вони теж займають важливе місце у творі, формуючи цілісну та якнайповнішу картину людських доль, що потрапили під прес сталінської репресивної машини. Тому, зважаючи на документально-художній жанр твору, до аналізу варто залучити правознавчий підхід.

1.2. Художній світ як теоретичне поняття.

Одним із основоположних теоретичних понять для літературознавчого аналізу твору мистецтва слова є «художній світ» (або «художня дійсність»). Теоретик літератури Ю. Ковалів у «Літературознавчому словнику-довіднику» 1997 року запропонував таке визначення: «Художній світ – створена уявою письменника і втілена в тексті образна картина, з подій, постатей, і виражених ними духовних феноменів» [27, с. 730].

В «Літературознавчій енциклопедії» 2007 року доповнюється, що художня дійсність є «духовно-інтенціональним утворенням із власною структурою, що розуміється як особлива художньо-естетична реальність, що конкретизується її суб'єктом (письменник) і формою втілення (світ художнього твору)»[26: 566].

Як відомо, це поняття є співвідносним із навколишньою реальністю, хоч і має власні людські, психологічні та часовопросторові виміри. Усе це об'єднує композиція художнього твору, до якої вдається автор. Специфіка ж «художньої дійсності» зумовлена темою (тематикою), ідейною настановою, композицією і стилем твору, національним світосприйняттям, загальнолюдськими цінностями, окреслюється ліричним, романтичним, іронічним, сатиричним тощо пафосом». » [26: 566].

Художній твір не розповідає про цілісність навколишньої реальності і не зображає її як певний об'єкт або заздалегідь готове ціле. Вона завжди складається із багатьох складових частин, різних аспектів та нюансів. Художній світ творчо осмислює та відтворює естетичний феномен повноти буття., тому окремі риси дійсності, властивості та цінності стаю у самому творі предметом безпосереднього сприйняття читачем і постають як нерозривна єдність у системі автор – герой – читач. Тобто, ми можемо говорити про елемент структури – саму структуру – цілісний художній твір. Саме в цьому аспекті ми й сприймає поняття художній світ літературного твору.

На нашу думку, художній світ роману «Сад Гетсиманський» можна аналізувати в багатьох аспектах його художнього світу, які й складають його цілісність. До цих аспектів вже зверталось багато дослідників, зокрема вивчалися жанрово-стильова своєрідність, пафос, образ головного героя, документальна основа, біблійна символіка тощо. Тому ми вважаємо зосередитися на аналізі психологічних правових аспектів цього твору І. Багряного, котрий той же Ю. Ковалів характеризує як «художньо-документальний» [26: 565]. Власне кажучи, психологія та юриспруденція є настільки взаємопов'язаними науковими дисциплінами, що їх важко розділити в осмисленні ідейної специфіки художнього світу роману «Сад Гетсиманський».

1.3. Вплив політичних репресій і тоталітарного терору 1930–1940-х років на документальну основу роману «Сад Гетсиманський».

1930–1940-ті роки стали одними з найважчих періодів в історії України. Радянський режим, уособлений сталінською політикою, керував життям українського народу через репресії які проявлялись через придушення національної ідентичності та руйнування громадянських свобод. Події тих років вплинули не лише на формування історії але й стали важливим поштовхом, для написання роману «Сад Гетсиманський».

Як слушно зазначав Дж. Орвелл, «Влада — не засіб, а мета. Диктатуру встановлюють не для того, щоб охороняти революцію; революцію здійснюють для того, щоб встановити диктатуру. Мета репресій — репресії. Мета катувань — катування. Мета влади — влада» [33].

У цей період комуністична влада в УРСР проводила політику так званого «великого терору», який був спрямований на викоренення української інтелігенції, носіїв української культури та супротиву у будь яких його проявах.

В інструментарій цієї репресивної машини входили: масові репресії, арешти, депортації та страти. Як зазначав історик О. Субтельний, «радянська влада свідомо

і цілеспрямовано діяла для ліквідації українського національного руху, що був головною перешкодою а шляху до тоталітарного контролю» [44, с. 351].

І. Багрянний не тільки став свідком втілення всіх жахливих інструментів комуністичної системи гноблення у життя, але й особисто пережив арешти, катування, торттури, заслання. Такі випробування для молодого (до того часу лояльного владі, про що свідчив його псевдонім) письменника не лише завершили формування його світогляду, але й визначили тематику творів. У романі «Сад Гетсиманський» через долю головного героя, автор зображує усі жахіття комуністичної системи терору. Андрій Чумак (головний герой) особисто стикається з цією системою, яка не цурається використовувати насильство та страх як основні механізми контролю над суспільством.

Майже всі дослідники торкаються питання про джерела роману: «Роман «Сад Гетсиманський» оснований на фактах майже дворічного перебування автора під слідством з 16 червня 1938 по 1 квітня 1940 року в Харківських тюрмах. Документальна основа твору, визначена Багрянним в епіграфі, підтверджується нещодавно оприлюдненими Н. Миронець архівними матеріалами [50, с. 65; 60:43;]. «Звідси документально-пізнавальна вартість «Саду»: «романізація» автобіографічних переживань і вражень спонукала автора впровадити хіба що незначні деталі та замінити деякі наймення» [50, с.66]. «Цю об'ємну книгу (560 сторінок) українська критика сприйняла й уважає до певної міри твором автобіографічним, бо переживання героя роману показані тут надто точно і конкретно. Тема твору не нова, – вона, хоч у дуже сконденсованій формі, – була вже основою іншого твору Багряного, а саме «Морітурі» [8, с. 50].

Також однією з жахливих сторінок став Голодомор 1932-1933 років, який був організований комуністичною владою і спрямований на знищення українців як нації, шляхом насильницької колективізації через політику вилучення продовольства з метою створення штучного голоду, які вцент зруйнували не тільки сільське господарство, але й традиційний уклад життя. Цей період знайшов відображення в у романі через мотиви боротьби за виживання, де тюремна система виступає своєрідною метафорою голоду, як фізичного, так і духовного, а Андрій стикається

з нелюдськими умовами, що проектують всі ті страждання українського народу в цей період.

Першими жертвами зміни політики комуністичної влади в СРСР стали казахи, яких від голоду загинуло близько 1,5 мільйона, а другими — саме українці (до 7 мільйонів). Обидва злочини мають геноцидну суть, як, до речі, й усі національні операції НКВС. Саме із 1932–1933 років розпочалася етнізація терористичної політики режиму, пік якої припав на 1937–1942–1938 роки. Тож саме тому якраз ці роки стали поворотними у національній політиці більшовиків [42].

Е. Томпсон у зазначала що, націю об'єднують не тільки перемоги, а й поразки. Наприклад, відзначання річниці Голодомору, запроваджене 1993 року, для українців стало одним із парадоксальних етапів «самоствердження, якого їх намагалися позбавити їхні російські (а до того ж і польські) колонізатори» [45, с. 342].

У свою чергу пропаганда комуністичної системи стала потужним інструментом комуністичного режиму, яка постійно підживлювала атмосферу страху серед населення. Ця ідея також знайшла своє відображення у романі через низку систем доносів, сфабрикованих справ та показових процесів.

І. Багрянний у своєму романі писав: «Ребро погано заживало, в грудях грали пищики, сила прибувала мляво, а Андрій вже готувався душею до нового туру ходіння по модерному пеклу. Але його ще не кликали, хоч кожної хвили, без сумніву, могли покликати. В очікуванні нового виклику Андрій перебирав усі варіанти спротиву, готуючись до всіх можливих метод морального наступу на нього, до всіх можливих "матеріалів", зібраних проти нього, до всіх можливих доносів та свідчень. Не все ж триватиме биття, прийде час, коли його торпедуватимуть різними "речовими доказами", "свідченнями однодумців", навіть очними ставками» [2, с. 453].

Як наслідок, після такого перед людиною постає вибір: підкоритися системі або чинити опір. Так само, як і І. Багрянний, його герой обирає інший шлях, що водночас робить його не пасивною жертвою системи, а моральним переможцем. Історія головного героя резонує з працями Ф. Кафки, зокрема у романі «Процес», де

головний герой, як і у нашому випадку, стикається з абсурдністю судової системи реалізованим через придушення людини а не її справедливості [13].

1.4. Проблематика та ідейно-художні особливості роману «Сад Гетсиманський» в оцінці критиків.

У своєму романі І. Багрянний порушує такі важливі питання як: питання моралі, людської гідності, свободи волі. Так, через історію Андрія Чумака автор показує читачеві як такій людині в умовах тиску тоталітарного режиму вдається зберегти свою мораль, гідність та людяність попри фізичні та психологічні тортури.

Тема та ідея роману формулюються так: «роман «Сад Гетсиманський» – це книга про зраду і відступництво. Але також і про вірність, про непохитність, незламність, про збереження людиною своєї честі й гідності з цілком, здавалось би, неможливих обставин [58:6]; «тема романів І. Багряного – це Людина, становлення Людини, а найважливіше – тема лишання Людиною» [51, с.335]. «Ідеєю твору є віра в людину, віра в перемогу добра над злом» [7, с. 50]. Основна лінія роману – зрадництво, відступництво, де автор безпосередньо звертається до сюжетів із Нового Завіту, вплітаючи їх у тканину твору [20, с. 38].

Деякі дослідники виділяють у романі двоплановість: «поруч із пізнавальною вартістю «Сад Гетсиманський» має ще вартість метафізичну, що дає підстави зараховувати його до містичної літератури» [14, с. 628]. У творі «Багрянний частинно виступає як неоромантик, але можна визначити стиль роману, як реалістичний. Романтичні елементи виявляються у першій частині твору, де автор використовує подібні, як в народних думах, епітети та метафори» [7, с. 54].

Деколи І. Багрянний користується символістичними та експресіоністичними вставками. Символіку маємо вже в самій назві твору і в мотто, що взяте із Святого Євангеліє. Визначальну роль у творі відіграла біблійна легенда про сад Гетсиманський. Вона не лише дала назву творові, а й стала ключем до розуміння основних проблем роману [39]. «Садом Гетсиманським» стала вся країна в часи

жорстоких сталінських репресій, бо по всій країні панувало зрадництво, продажництво, відступництво, а образ-символ Іуди став збірним» [51, с. 66]. Письменник також послідовно проводить паралель між головним героєм і біблійним образом Ісуса Христа, хоча прямої вказівки на це немає. Діє підтекст, і читач, розуміючи, що сюжет твору розгортається на тлі біблійних мотивів, неодмінно впізнає в стражданнях Андрія Чумака муки Христа [51, с.70]. «І. Багрянний за допомогою біблійних сюжетів показує трагізм долі людини і народу в роки сталінщини. За допомогою біблійних сюжетів трагізм подається не лише в соціально-політичному зрізі, а підноситься до філософських висот (адже сама ідея самопожертви Христа глибоко трагічна)» [51, с. 71].

Дослідник М. Балаклицький підкреслював: «Можна зробити висновок, що проблематика твору стосується як особистої боротьби героя, так і глибинних питань свободи в умовах державного контролю» [3, с. 98].

Деякі літературознавці приділяють увагу архітектоніці твору. Зокрема зазначається, що головний конфлікт роману «Сад Гетсиманський» – це протистояння двох взаємовиключаючих сил: «З одного боку – Андрій Чумак як неординарна..., незламна особистість, а з іншого – радянська тоталітарна система, яка через своїх вірних слуг-опричників прагне будь-що зламати, підпорядкувати собі цю особистість» [30, с. 45].

На думку І. Качуровського «У романі дві лінії сюжетного розвитку. Перша, зовнішня або облямовуюча, що править за рамку для всього твору, має характер кримінальної новели...», а внутрішнім є «сюжет про боротьбу людини за збереження своєї честі і гідності, боротьбу, яка, зростаючи, відбувається за найнесприятливіших для людини обставин» [14, с. 629].

«Метафорично сюжет можна розглядати як гру, накинуту сталінською системою всьому населенню країни... Ставкою в цій грі є життя людини, а правила продиктовано згори» [51, с. 69].

«У композиції твору увага приділяється темпоритму як особливій детермінантній функції. Протягом роману темпоритм досить часто змінюється – у нього досить широкий інтонаційний, а значить, і емоційний діапазон. Саме

звучання зачину, його фольклорна виразність задає українську тему, створює відчуття, що в романі поведеться мова про одну із важких сторінок української історії» [38, с. 73].

Зазначимо, що найбільш глибоко, ґрунтовно досліджений образ головного героя роману – Андрія Чумака. Цей герой вбирає автобіографічні риси самого письменника.

У свою чергу, Андрій Чумак, перебуваючи під постійним тиском, піддаючись тортурам, стоїть перед тяжким моральним вибором, зберегти свою людяність, або піддатися спокусі зради, погодившись з сфабрикованими звинуваченнями. А кожен новий допит та нове катування вимагають від Андрія все більш нових моральних зусиль. Однак відмова погодитись з результатами слідства, основу яких складала доноси та брехня, робить його героєм, який зміг зберегти свою гідність навіть у таких важких обставинах.

Гідність Андрія Чумака у романі стає одним з найбільших джерел його сили. Гідність — це не просто високі моральні принципи чи внутрішній кодекс, це єдина річ, яка дозволяє Чумакові залишатися людиною, не зламавши свою моральність під тиском жорстоких умов ув'язнення. Кожен етап його боротьби відкриває перед читачем новий вимір опору: І мова як раз не про фізичний опір, а про духовний, який стає найбільшим досягненням Андрія. Його гідність не лише протистоїть репресивній машині, але й виступає своєрідним «щитом», який Андрій використовує для того, щоб відстояти свою людяність навіть у тій ситуації, де кожен крок у бік співпраці з системою слідства веде до відмови від себе.

Під тоталітарною системою кожен аспект життя людини піддається контролю: від думок до дій. Комуністична система, у якій все, що стосується особистості, підпорядковується державним інтересам, стає найбільшим ворогом людської свободи. В умовах такого контролю, навіть думка про свободу волі виглядає неможливою. Однак І. Багрянний через образ Андрія показує читачеві, що навіть в умовах тотального контролю суспільства, людина здатна зберегти частку своєї свободи – свободу думки. Андрій відмовляється дозволити системі «зламати» його особистість, його боротьба за свою внутрішню свободу стає важливішою, ніж

фізичний опір, адже система, яка може обмежити його фізичну свободу, не в змозі зламати його залізну волю. Ю. Ковалів характеризує як «художньо-документальний» [26: 565]. Власне кажучи, психологія та юриспруденція є настільки взаємопов'язаними науковими дисциплінами, що їх важко розділити в осмисленні ідейної специфіки художнього світу роману «Сад Гетсиманський».

Роман також виступає алегорією боротьби людини проти нелюдських обставин. Мова йдеться не лише про фізичні тортури та страждання, а й про боротьбу за збереження цілісності своєї особистості. Якщо казати про нелюдські умови, то мова йдеться не тільки про фізичний біль та моральний тиск, а про те, коли Андрій змушений боротися не лише за своє життя але й за свою гідність та здатність зберегти свою моральність в тих умовах, де ця моральність вважається системою як небезпечна. Саме завдяки цій боротьбі роман виступає не лише історією особистого страждання, а й універсальною темою людської стійкості. Андрій Чумак доводить собі та читачеві, що навіть в нелюдських умовах завжди є місце для людяності.

Також, у романі Івана Багряного, можна побачити схожість з творами Дж. Орвелла, зокрема найбільше з романом «1984» [32]. Як і в творі Дж. Орвелла, система намагається стерти межу між особистістю і державою, перетворюючи усе до чого вона може дотягнутися, на інструмент тотального державного контролю. Дослідниця С.Кобута справедливо зазначила: «Окрім ідейних та тематичних збігів говоримо також про подібності на структурному рівні, зокрема про використання Іваном Багряним та Джорджем Орвеллом однакових засобів збереження архітектонічної єдності творів» [16, с. 191]. Однак, на відміну від героя роману Дж. Орвелла, Андрій Чумак знаходить в собі сили протистояти цій системі та при цьому зберегти свою людяність, що виступає однією з найважливіших рис його характеру. Також слід згадати і роман Ф. Кафки «Процес»[13], де також можна знайти подібні мотиви. Так, у романі Ф. Кафки головний герой, Йозеф К., також потрапляє в абсурдну ситуацію, де він не в змозі зрозуміти причини своїх переслідувань, але, на відміну від Андрія Чумака, хоч і намагається зберегти своє внутрішнє «я», підкоряється абсурдній системі. Так, у порівнянні з Йозефом К.,

Андрій виявляється більш стійким у всіх значеннях та врешті-решт здатним зберегти свою моральну незалежність, не зламатися під тиском системи.

Висновки до розділу 1.

Життєвий шлях І. Багряного, що ліг в основу його автобіографічного роману «Сад Гетсиманський», став символом боротьби українського народу проти репресивної комуністичної системи. Дитинство та юність Багряного, припали на складний період трансформацій, коли революція, громадянська війна та утвердження комуністичної влади змінювали суспільне життя, але не на кращий бік. Вищезазначені обставини визначили формування його світогляду, заснованого на любові до української культури, збереженню національної ідентичності та прагненні до свободи.

Так, І. Багрянний, навіть в умовах постійних утисків, зумів реалізувати себе як письменник, громадський діяч і став тією людиною, яка в нелюдських умовах сталінських тюрем та таборів змогла відстояти свої людські права, вийти на свободу і потім розповісти про це усьому світові. Ранній період творчості письменника з самого початку містив елементи критики тоталітарної системи, що згодом перейшло в основну тематику його творів. Особистий досвід арештів, тортур та заслань став не тільки трагедією його життя, але й джерелом натхнення для створення таких визначних творів, як «Сад Гетсиманський» та «Тигролови». Ці романи стали художнім свідченням жахів комуністичного терору та морального супротиву людини.

Політичні репресії 1930–1940-х років, утіленням яких був сталінський «великий терор», виявилися ключовими у формуванні тематики творчості письменника. Арешти, катування, система доносів і сфабриковані звинувачення глибоко вплинули на його творчий підхід, що дозволило передати не лише особистий досвід, але й колективну трагедію народу, ставлячи у центр своїх романів проблему морального вибору, свободи волі та людської гідності.

Своїм романом «Сад Гетсиманський» І. Багрянний не лише засудив радянську систему, але й створив універсальну притчу про незламність людського духу. Головний герой, Андрій Чумак, став уособленням морального опору жорстокому тоталітарному механізму, який здатен зберегти свою віру та моральний дух навіть у найскладніших обставинах. Завдяки використанню таких художніх прийомів, як: біблійна символіка, алюзії до світової літератури та глибокий психологізм у змалюванні персонажів, І. Багрянний правдиво зобразив як внутрішню боротьбу людини, так і глобальні виклики епохи.

Отже, зробимо висновок, що роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» вже доволі давно став предметом детального дослідження. Літературознавці торкалися таких аспектів: біблійні алюзії, не лише стосовно назви, а й усього тексту роману; мотив звеличення людини, що у двобої зі сталінською репресивною машиною постає переможцем, перш за все морально; автобіографічна основа роману як пояснення вражаючої, майже документальної правдивості зображуваного; архетипність образу головного героя та мотив «вітаїстичної сили», інстинктивного, несвідомого потягу до життя, що є рушійною силою у нерівному протистоянні; особливості темпоритму твору тощо. Але в опрацьованих розвідках далеко не всі аспекти роману висвітлені. Тому, підсумувавши все те, що стало предметом досліджень, зазначимо про певне ігнорування науковцями питань, пов'язаних, наприклад, із системою персонажів роману та засобами, що дозволяють розкрити внутрішні стани героїв. Деякі літературознавці побіжно відзначають колоритність та різноманітність представлених у творі персонажів, наголошуючи на суто формальній дихотомії: слідчі-в'язні (І. Качуровський, М. Кодак, Г. Клочек), але ми вважаємо, що не всі другорядні персонажі роману є суто допоміжними та безбарвними у змалюванні, вони теж займають важливе місце у творі, формуючи цілісну та якнайповнішу картину людських доль, що потрапили під прес сталінської репресивної машини. Тому, зважаючи на документально-художній жанр твору, до аналізу варто залучити правознавчий підхід.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ РОМАНУ І. БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»: ПРОБЛЕМИ ПРАВА І СПРАВЕДЛИВОСТІ

2.1. Радянське правосуддя як механізм репресій у романі «Сад Гетсиманський».

У 1930-х роках Радянський Союз створив «унікальну» систему судових органів, яка на той момент діяла поза межами традиційного правосуддя. Одним із найбільш показових прикладів таких органів стали так звані «трійки» НКВС — спеціальні комісії, до складу яких зазвичай входили керівники партійних органів, прокуратури та співробітники НКВС. Завдання цих комісій було ухвалення вироків без судових засідань, яке зазвичай ґрунтувалось лише на короткому розгляді справи, що тривав кілька хвилин. Увесь цей «прискорений розгляд» виявився можливим після прийняття за поданням Сталіна Постанови ЦВК і РНК СРСР від 1 грудня 1934 року, також відома як «Закон від 1 грудня 1934 року»[11].

І. Буніч так схарактеризував цей період: «Якщо порівняти ці події з гітлерівським геноцидом євреїв, то треба визнати, що нацисти були набагато гуманнішими у власній країні. Ворог був визначений чітко. Якщо ти єврей — ти ворог, якщо ні, то ні. Як пощастило народитися. Такі ж ярлики, як «буржуй», «ворог народу», «кулак», «підкуркульник» та інші — могли бути навішені на кого завгодно і в будь-якій кількості. У цьому й полягає головна відмінність масового терору від терору вибраного»[5, с. 176].

Саме в цей період відбувалися масові арешти та репресії, які були відображені українським письменником у романі «Сад Гетсиманський». Арешт Андрія Чумака та його подальше слідство є типовим прикладом «справедливості» комуністичної системи того часу, справжньою метою якої було втілити системну несправедливість та терор стосовно незгодних із більшовицькою владою. І. Багрянний на підставі особистого досвіду детально описує механізми роботи цієї репресивної машини, демонструючи, як свавільність і швидкість ухвалення рішень «трійками» унеможливають будь-який шанс на законний та справедливий розгляд. У продовж

1937-1938 роках так звані «трійки» ухвалили понад 350 тисяч вироків, більшість з яких стали смертними [42].

Доноси, підроблені докази та визнання під «тиском» стали основними інструментами для підтримання атмосфери страху та терору. У романі «Сад Гетсиманський» письменник показує нам через детальні сцени допитів, щоб показати абсурдність цієї системи та як їх переживає Андрій Чумак. У результаті цих допитів він відчуває моральний тиск з боку системи, яка спонукає кожного доносити на іншого, підписувати сфабриковані зізнання у злочинах, які він не вчиняв. Ця практика була одним із найбільш руйнівних аспектів репресивної політики, оскільки руйнувала довіру між людьми.

На сторінках свого роману І. Багряний демонструє жахливі наслідки вищезгаданих репресій для суспільства. Основу цих репресій складала заходи, спрямовані на руйнацію соціальних зав'язків між людьми, коли люди страхалися навіть найближчих та найдорожчих до себе людей. І саме репресії у романі стали символом боротьби особистості Андрія Чумака, проти системи, що спрямована на знищення прав та свобод людей. Боротьба Андрія стає алегорією національного супротиву та однією з ключових тем роману.

Роман також аналізує юридичний аспект комуністичної системи, зокрема мова йдеться про статтю 54 Кримінального кодексу УСРР* - що передбачала відповідальність за «контрреволюційну діяльність», «зраду батьківщини» [43].

*Далі ст. 54 КК УСРР

Вищезазначена стаття стала універсальним знаряддям, спрямованим на переслідування «ворогів народу». Стаття була на стільки «широко» розтлумачена, що дозволяло її трактувати у широкому значенні, в результаті чого це дозволяло звинувачувати практично будь-кого, хто не відповідав ідеологічним стандартам режиму. І. Багряний наочно показав читачеві, як відбувалось трактування ст. 54 КК УСРР, та як вона використовувалась для фабрикації звинувачень і легалізації репресій проти невинних людей.

2.2. Порухення прав людини: свавільні арешти, фабрикація звинувачень і юридична безпорадність героя.

У романі «Сад Гетсиманський» І. Багряним детально описано механізми порушення прав людини в умовах тоталітарної системи та як комуністична влада зловживала юридичними нормами для здійснення репресій, свавільних і безпідставних арештів та фабрикації звинувачень, що були вчиненні саме завдяки ст. 54 КК УСРР – унікального інструменту репресій.

До ст. 54 КК УСРР, в редакції 1927 року, входило широке коло так званих «контрреволюційних злочинів», що, як вже зазначалося нами у розділі 2.1., дозволяло переслідувати будь кого завдяки своїй широченній специфіці, хто був незгоден з режимом або його критикував.

Для прикладу візьмемо статтю 54-10, «антирадянська агітація та пропаганда», «За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підриву або послаблення комуністичної влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54² – 54⁹ цього Кодексу), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту застосовується - позбавлення волі на строк не менш, як шість місяців.»[43] зміст якої кваліфікував простих людей до злочинців навіть за звичайні висловлювання, що критикували комуністичну владу.

Інший пункт 54-11 «всяку участь у контрреволюційній організації передбачених у цьому розділі: заходи соціального захисту, зазначені у відповідних статтях цього розділу» [43] - часто ґрунтувався на доносах або сфабрикованих звинуваченнях.

Однією з центральних проблем, яку висвітлює І. Багрянний, є свавільність арештів і фабрикація справ, які позбавляють людину будь-якого юридичного захисту, обвинувачена у злочинах особа не мала доступу до адвоката, а судові засідання перетворювалися на формальність. Система була налаштована таким чином, що була спрямована не на пошук справедливості, а на виконання політичних замовлень. Ці сцени детально відображені в епізодах, де Андрію Чумаку висуюють

абсурдні обвинувачення, базовані на доносах або свідченнях, отриманих під тортурами.

Наслідки таких порушень прав людини виходять за індивідуальні межі трагедій та охоплюють усе тодішнє суспільство, створюючи атмосферу страху, недовіри та ізоляції. І. Багрянний у своєму романі передає це через образи інших засуджених, які, як і Андрій Чумак, стали жертвами системи, втрачаючи віру не лише в справедливість, але й у можливість людяності.

Описані події роману І. Багряного водночас представляють нам його не лише як літератора, але й як хронікера тодішньої епохи. Його детальний опис арештів, катувань та судових процесів носить документальний характер, який базується на реальних подіях, які відбувалися в СРСР у 1930-х роках, та слугує доказом злочинів жорстокої радянсько-політичної системи, яка була спрямована не лише на знищення реальних опонентів режиму, але й на придушення будь-якого інакомисля.

Також роман торкається важливого питання - про роль закону у тоталітарному суспільстві. І. Багрянний наголошує, що закон, який наголошує, що закон, покликаний захищати права людини, у руках репресивного режиму стає зброєю для їхнього знищення: «Ми маємо право на все, бо ми — закон» - зазначав на допиті слідчий Донець [2, с. 341]. Опис цих подій І. Багрянним, робить його не лише літературним твором того часу, але й як соціально-правовий документ, який спрямований на висвітлення механізмів порушення прав людини у тоталітарній державі.

Таким чином, порушення прав людини, описані у романі, стають не лише свідченням злочинів минулого, а й попередженням для майбутнього. І. Багрянний показує, що у системі, де арешти, фабрикація справ і юридична безпорадність стають нормою, права людини перетворюються на порожню декларацію. Як зазначалося раніше, метою І. Багряного було розкриття жорстокого механізму комуністичної системи та їх в подальшому публічне засудження, але, як ми бачимо, з часів «трійок» нічого не змінилося, адже за свідченням наших полонених, розвідки, силових структур, на росії досі працює ця система катувань, яку розробили ще тоді. «У більшості випадків йшлося не про застосування сили з

метою отримати інформацію. Це навмисні катування, щоб зламати опір людини, особистість, принизити гідність і змусити відмовитись від усього, що цінне для цієї людини. Або зламати того, хто поруч із ним», — каже Андрій Юсов [8]. Як бачимо, паралель з романом провести не важко.

2.3. Зміна юридичних принципів: як ідея правосуддя трансформується у фікцію в умовах сталінських репресій

Радянська система правосуддя була побудована суперечливому фундаменті, формально вона відстоювала захит прав людини, номінально – слугувала інструментом політичного терору. Закони та статті, такі, як вже відома нам як ст. 54 КК УСРР, носили невизначений характер трактування. Система ігнорувала такі фундаментальні принципи правосуддя, як презумпція невинуватості, право на захист і право на апеляцію та касацію. Якщо у цивілізованому світі презумпція невинуватості визначає, що особа вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена, то у тодішній радянській системі існує інший принцип: обвинувачений вважався винним до моменту, поки він сам не доведе свою невинуватість, а адвокати, якщо вони й були, не мали доступу до матеріалів справи та не могли вплинути на вирок. Вироки «трійок» та судів у таких випадках фактично не підлягали оскарженню, що перетворювало судову систему на інструмент репресій.

У романі «Сад Гетсиманський» чітко простежується, як радянська система правосуддя була інтегрована в загальну систему пропаганди та придушення. Сцени судових процесів, змальовані в творі, показують, як право було підпорядковане політичній доцільності, а справедливість - трансформована у фарс.

І. Лисяк-Рудницький у своїй праці «Історичні есе. Том 2» зазначає: «У радянській державі закон перестає бути засобом забезпечення справедливості. Він стає політичним знаряддям влади, що використовується для знищення опозиції та контролю над суспільством» [24, 153].

Ця цитата ідеально відображає радянську систему, описану І. Багряним у романі та демонструє, як закони, що повинні були захищати права людей, перетворюються на інструмент залякування, придушення і легітимізації

насильства, публічні судові процеси стають виставами, де вироки вирішуються наперед, а сама судова процедура є на справді «виставою» та використовується для створення ілюзії законності. І. Багряний у своєму романі не лише розкриває механізми функціонування репресивної системи, але й ставить важливе питання про моральний вибір людини в умовах, коли закон втрачає свою основну функцію - захищати права та свободи громадян.

2.4. Юридичний нігілізм як форма супротиву: Андрій Чумак проти репресивної системи

У романі «Сад Гетсиманський» Андрій Чумак уособлює спротив радянській репресивній машині, яка перетворила закон із засобу захисту прав людини на інструмент тоталітарного терору, його боротьба проти фізичних репресій та ідеологічного диктату ґрунтується на усвідомленні деградації правосуддя та вірності власним моральним принципам.

На початку роману Андрій Чумак постає перед нами, як освічена та раціональна особистість, яка намагається знайти логіку у висунутих перед ним звинуваченнях, при тому, щиро вірячи, що він у змозі довести правду та достукатись до слідчих, але стикається з фабрикуванням справ, зізнаннями, отриманими під тортурами, та відсутністю справедливого суду, поступово усвідомлює, що радянське правосуддя є просто ширмою, під якою ховаються інструменти для політичних репресій, та, як він сам зазначає, перетворило правосуддя, яке мало би стати на сторожі людських прав, на засіб пригнічення.

Ключовим моментом прояву супротиву у романі стає його відмова у категоричній формі визнавати свою провину та підписувати папери які йому підсовують слідчі. Слідчі НКВС у свою чергу попри неодноразові спроби змусити його підписати свідчення шляхом використання тортур, психологічний та моральний тиск, погрози зіштовхуються зі сталевою моральною стійкістю Андрія, який відмовляється зрадити себе підкреслюючи це словами: «Я можу програти фізично, але ніколи не здамся духовно» [2, с. 134], стаючи символом людини, яка не підкорюється системі, навіть коли ціна спротиву — власне життя.

Серед усіх ув'язнених Андрій Чумак виділяється своєю сталевою незламністю попри різні стратегії поведінки НКВС-ників, що протиставляється тій групі в'язнів, які «розкололися», щоб уникнути катувань та поклали свої надії на милосердя та співчуття «органів революційної законності» тієї комуністичної системи, в яку вони вірили. До цієї групи персонажів можна віднести доктора Литвинов, котрий переконував Андрія Чумака та єврейського хлопця Давида «бути розумними» та «поберегти себе». Близьким до нього у романі «Сад Гетсиманський» такий собі Приходько, котрий, як і доктор Літвінов «у всьому покався, щиро признався, доказав свою лояльність і відданість Радянській владі та партії» [2, с. 115]. І. Багрянний підкреслює, що на слідстві вони разом проходили «по одному ділу», але все одно, незважаючи на їхню співпрацю зі слідчими все одно «були приречені до розстрілу, та що Литвинов умер від розриву серця на місці» [2, с. 292]. Також у цій групі в'язнів можна згадати Охріменка. І. Багрянний характеризує його такими словами: «Справжній Голіят», який «сидить за те, що був колись в армії Нестора Махна» [2, с. 74]. Письменник майстерно змальовує його психологічний стан, який перебуває на межі між божевільням та дитячою безпорадністю перед репресивною машиною: «...викотив ураз ті налиті кров'ю баньки несамовито, аж здавалося, що вони нагло випадуть на підлогу, крутнув ними, як бугай, і зарипів зубами...» [2, с. 74], щоб показати «велику, тяжко скривджену дитину» [2, с. 74]. Охріменко таким чином прагнув приховати свій дитячий страх, як у маленької дитини, нарочито божевільною поведінкою.

Іншою групою подібних в'язнів, котрі свідомо йшли на співпрацю, були ті, що щиро сповідували догмати марксизму-ленінізму, активно впроваджували їх у життя, але результатом цього стало все-одно ув'язнення за ст. 54. До таких у романі «Сад Гетсиманський» можна зарахувати професора Гепнера – «професора Харківського марксо-ленінського інституту». «Соратника» самого Леніна й приятель Сталіна та друга Льва Троцького» [2, с. 474]. Він щиро вірив у комуністичну утопію, незважаючи на реальний стан справ у країні, де влада начебто належала «робітникам і селянам». Стикнувшись із реаліями сталінської репресивної системи, він не витримав такого когнитивного дисонансу і збожеволів

у камері Холодногірської в'язниці. Також серед них були другорядні персонажі, такі, як Красноружський, Карапет'ян, Зарудний та «інженер Н».

Андрій та ще кількох персонажів, серед яких слід виділити штурмана крейсера «Червона Україна» на прізвисько «Кровавая піща». Він належав до таких сильних людей, тому І. Багрянний змальовує його широкими мазками художника, що б підкреслити символічність такого персонажа: «Був це прекрасно збудований атлет, засмалений морськими вітрами, з витатуйованим орлом... Мовчазний, зосереджений в собі і – симпатичний. З крутим чолом і розумними очима. Тільки неговіркий, зовсім неговіркий... Він має блакитні, розумні очі, що світяться сильною волею й водночас філософською якоюсь журбою та вибачливістю до всіх своїх співкамерників» [2, с. 351-352]. Поведінка штурмана також не відрізнялася якимись надзвичайними вчинками, що мало свідчити про сильний характер людини, яка за жодних умов не зрадить собі, не піде на співпрацю зі слідством і не буде просити про помилування: «Сидить вже два роки, але без результатів. Переніс тяжкі торттури й лише недавно вкинений сюди. Він не розколовся й навіть не думав про те. Жде нової тури ходіння по муках» [2, с. 352]. Його також, поряд із Андрієм Чумаком, можна назвати, маяком серед моря зневірених жертв системи, який хвили хочуть змити. Ці персонажі стають взірцем моральної стійкості, що підкреслює їхнє унікальне місце серед героїв роману.

Його супротив також відображається у ставленні до законів, адже він усвідомив, що у радянському союзі закони до справедливості не мають жодного відношення, та як слушно зазначає В. Колодій у своїй праці: герой не заперечує закон як концепцію, але виступає проти його спотворення в тоталітарному контексті, адже Чумак переконаний, що визнання легітимності такої системи означало б її підтримку, тому він обирає шлях морального спротиву навіть ціною власного життя.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі було проаналізовано, як радянська тоталітарна система, що формально була спрямована на захист прав людини, перетворилася на ефективний

інструмент політичного терору., де закони слугували не для пошуку справедливості, а для легітимізації репресій, які увійшли в основу тоталітарної політики держави. І. Багряний у своєму романі яскраво демонструє читачеві механізми, за допомогою яких система методично та поступово знищувала саму суть поняття права людини, порушуючи при цьому соціальні норми, руйнуючи соціальні зв'язки людини, маючи на меті створити суспільство де атмосфера страху й недовіри ставала ключовим інструментом контролю.

Правова система, спрямована на захист прав та свобод людини, в лапах репресивної системи перетворилася на інструмент для придушення інакомисля, де «трійки» НКВС, ухвалювали вироки без дотримання законних процедур, передбачених будь якою розвинутою правовою державою, спираючись лише на доноси та підроблені докази, а відсутність презумпції невинуватості, права на захист та можливості оскарження вироків створювала атмосферу повного безправ'я, що відповідала політичним цілям режиму. У романі детально відображено, як арешти, катування та фабрикування доказів стали нормою, спрямованою на ліквідацію будь-якого опору владі, формування суспільства, позбавленого довіри, де люди боялися навіть найближчих, а страх та ізоляція стали основою соціального порядку.

Андрій Чумак виступає прикладом людини, проти жорстокої тоталітарної системи, що перетворила правосуддя на фарс. Його відмова визнавати себе винним за фабрикованими проти нього обвинуваченнями, сталева міць волі, стійкість перед тортурами, та протест проти участі у показових судових процесах, тільки підкреслює його величезну силу внутрішнього супротиву, який попри несправедливість судової системи дозволяє зберегти людську честь та гідність, обираючи шлях супротиву навіть ціною власного життя, що в котре підтверджує його особисту перемогу, перемогу його духу над репресивною машиною, яка намагалася зломити його.

Роман І. Багряного став не лише свідченням тодішньої епохи, але й виступив хронікою злочинів вчинених комуністичною системою, яка не тільки тлумачила право на власний розсуд, а й використовувала його як політичний

інструмент пригнічення та знищення людської свободи. Андрій Чумак продемонстрував читачеві, що навіть у таких складних та жорстоких умовах завжди є можливість до опору, та одночасно нагадує, що право під впливом тоталітарної системи втрачає саму суть, перетворюючись на інструмент насильства. Описані події у романі залишаються актуальними і по сьогодні, адже методи впроваджені комуністичної системою з часів НКВС, досі зберігаються в «окремих» авторитарних країнах, що підкреслює авторитарність та значущість твору навіть в умовах сьогодення.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У РОМАНІ: ВНУТРІШНІ КОНФЛІКТИ ТА ДУХОВНІ ПОШУКИ

3.1. Психологічний стан героя: страх, біль, ізоляція та моральна стійкість як ключові риси Андрія Чумака під тиском репресивної машини

Психологічний стан Андрія Чумака є одним із значущих аспектів, який демонструє читачеві, як впливає тоталітарна система на його особистість, а сама система діє на всіх рівнях створюючи атмосферу страху та ізоляції, примушуючи Андрія проходити найтяжчі випробування. Внутрішні переживання головного героя відображають не тільки його внутрішню боротьбу, але й досвід людини, яка в результаті роботи цієї безжалісної системи опиняється у безвихідній ситуації.

У ході репресій, які торкнулися також і Андрія, головному герою доводиться пройти складний шлях який був сповнений болем та відчуженням, які не дивлячись на їх руйнівну природу не в змозі були здолати його сталеву стійкість, а натомість зміцнили його прагнення зберегти честь, гідність та людяність. Життя Андрія поступово все більше і більше занурюється в атмосферу суцільного жахиття, де кожен допит, кожен етап тортур та принижень стають іспитом його внутрішнього світу, але водночас розкриваючи читачеві його внутрішню боротьбу.

Так, одним із перших випробувань з яким стикається Андрій Чумак, стає страх під час арешту та перших допитів, який проявляється не лише через побоювання перед фізичним покаранням, а й у глибокому усвідомленні власної беспорядності перед тією системою, в руках якої сконцентрована безмежна влада. Під час першого допиту І. Багрянний демонструє читачеві суть жаху, який може паралізувати людину, позбавляючи її волі до супротиву, однак у той же час, той самий страх стає внутрішнім поштовхом для Андрія Чумака до боротьби. Так, Андрій занурюється у спогади, шукаючи в них джерела тієї сили якими виступають образи родини,

дитинства та ідеалів та знаходить у цих спогадах ту необхідну йому підтримку, що дозволяє Андрію протистояти зовнішньому тиску, та не зламатися.

Не дарма І. Багрянний на початку роману показує – козацький рід Чумаків: матір та батька – «старого Чумака, старого коваля», «патріарха свого племені» [2, с. 8], старших братів: Миколу, Михайла, Сергія та молодшу сестру «Галю Чумаківну» [2, с. 7]. Ця родина не є другорядними персонажами, незважаючи на те, що вони з'являються лише на перших та на останніх сторінках твору. Вони створюють героїчне обрамлення сюжетної лінії головного героя, наголошуючи на козацькому походженні Чумаків, тим самим підкреслюючи його нерозривний зв'язок не лише із рідною землею, але й з усім народом України, що уособлюють його багатовікову історію. У родині Чумаків завжди панував вільний козацький дух і традиції. Саме це надало можливість Андрію та його братам стати справжніми українськими лицарями, борцями за свободу, до фіналу твору стійкими залишитися у своїх принципах та ідеалах. Принциповість, незламність, любов до землі і людей, віру в справедливість віками плекали у своїй родині покоління козаків-Чумаків. Щира любов матері та суворе виховання батька сприяли формуванню тих рис характеру Андрія Чумака, що надали йому сил і наснаги не зрадити своїм ідеалам під нелюдськими тортурами. Саме спогади про свій давній козацький рід допомагли головному героєві вижити під час тортур і сміливо стати на боротьбу зі злочинною системою та водночас залишитися людиною.

Брати Андрія Чумака, з якими йому довелося зустрітися лише у фіналі роману, також змальовані І. Багрянним як вольнолюбиві нащадки ковальського роду, сильні, мужні офіцери Червоної Армії: найстарший Микола – «кремезним бравим командиром стрілецької дивізії», середній Михайло – «чорноморської фльоти моряком і парторгом», третій Сергій струнким «пілотом і командиром, ще й орденоносцем» [2, с. 8-9].

Батько Андрія, старий Чумак, котрий у творі виступає патріархом цього давнього козацького роду, розкривається І. Багрянним через опис портрета, який Андрій Чумак ще молодим колись намалював зі старої фотокартки: «Старий Чумак, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався.

Посміхався в свій довгий запорозький вус, як це він робив завжди. Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля, коваль Чумак» [2, с. 8]. Особливо звертається увага на спрацьовані батьківські руки: «Руки були намальовані широченними мазками і недокінчені... грубі, необтесені ковальські руки» [2, с. 8]. Батько постає ідеалом для синів, згуртовує їх, щоб вони «міцно купи трималися та й найменшого брата рятували» [2, с. 8].

Іншим важливим членом родини Чумаків у романі є мати. Вона є берегинею родини, уособлює домашній затишок, втілює ніжність та любов. Мати безмежно тужить за своїми синами, які вирости і розлетілися по світу. Найбільше вона переймається долею найменшого сина – Андрія, передчуваючи його нележку подальшу долю тяжких випробувань. Мати майже нічого не говорить у творі – вона тільки мовчить, але все відчуває своїм чуйним материнським серцем. Ось як це майстерно змальовує на початку твору І. Багрянний: «Через гори високії, через води глибокі, через краї чужі неісходимі мчить воно [материне серце] ластівкою, за синами шукаючи, їх виглядаючи, та й – повертається назад, змучене...» [2, с. 5]. Мати зображується в образі чайки, яка квилить, тужить за своїм померлим чоловіком та розкиданими «по чужим світам» синами, особливо за молодшим Андрієм, якого «слід десь щез у тім Сибіру, на тій холодній десь каторзі» [2, с. 5]. Найменша сестра Андрія Галя змальована дівчиною-красунею із серйозним поглядом, але з чуйним добрим серцем: «Вбігло дівча. Тонка, мов билина, досить висока на свої 14 літ, бистроока Галя. Серйозна не по літах» [2, с. 6].

Для родини Чумаків батько є втіленням святості, християнської моралі, добра, справедливості. Підтвердженням цьому є те, що на місце святих образів Галя повісила портрет батька. Антитезою до образу Якова Чумака у романі є образ Миколи Єжова «залізного наркома» НКВС, портрет якого висить у слідчих кабінетах в'язниці. Для слідчих Єжов стає божеством, втіленням власної, нічим не обмеженої влади, натхненником жорстоких репресій. Отже, ми бачимо, що в романі «Сад Гетсиманський» важливу роль у розкритті проблематики твору відіграють такі важливі символічні деталі, як портрети Якова Чумака і Миколи Єжова, котрі, в свою чергу, підкреслюють, за задумом автора, антагоністичні світоглядні позиції двох

антитетичних груп (українські традиції та родина (Україна) / комуністична репресивна система (СРСР)).

Використовуючи як інструмент фізичний та моральний біль, ця система намагається не тільки зруйнувати тіло Андрія, але й його розум. У романі І. Багрянний дуже детально передав читачеві сцени допитів, у яких фізичний біль супроводжується приниженнями та знущаннями, однак навіть у таких обставинах Андрій Чумак демонструє читачеві та самому собі дивовижну стійкість, відмовляючись визнавати свою провину, попре його фізичне виснаження. У той же час біль у романі набуває окремого значення, стаючи тим першим символічним випробуванням, які проходять усі, хто відважився кинути виклик репресивній системі. Для Андрія це випробування стає своєрідним шляхом до очищення в результаті якого йому відкриваються все нові рівні самопізнання та духовного зростання.

У свою чергу ізоляція, яка супроводжує Андрія протягом усього роману, підсилює його страждання, перетворюючись не тільки на випробування тіла, але й випробування духу. Самотність штовхає Андрія до занурення у глибокі роздуми, результатом яких виступають переосмислення власних цінностей та знаходження відповідей на таке питання як, сенс життя в умовах які б здавалися абсурдними. Як слушно зазначає у своїй праці О. Шугай, «ув'язнення стає тим випробуванням, що виявляє глибинну силу людського духу, який здатен зберігати віру у справедливість навіть тоді, коли навколо панує повна несправедливість» [49, с. 241]. Так, єдиним зв'язком із реальністю для Андрія виступають спогади, які допомогли йому відновити зв'язок із реальністю, відновити внутрішню цілісність, нагадавши Андрію про минуле та підкріпивши його моральну силу.

Переживаючи увесь страх та біль що випали йому на долю, Андрій поступово формує основу свого морального фундаменту, яка у подальшому буде відігравати центральну роль у розвитку подій роману. Цим І. Багрянний демонструє читачеві, що навіть у такому скрутному становищі можливо зберегти свою людяність та вірність принципам через власні ідеали, а боротьба головного героя з викликами системи виступає символом людського духу та супротивом репресивній системі.

Моральна стійкість Андрія Чумака виступає однією з центральних тем роману, яка проявляється через здатність Андрія зберігати свої переконання, тим самим залишаючись самим собою, попри всеохоплюючу атмосферу страху, моральний тиск та фізичні тортури. Образ Андрія Чумака втілює в собі всю силу людського духу, який здатен протистояти жорстокій тоталітарній системі. Як зазначає О. Шугай, «моральна сила Андрія Чумака стає джерелом натхнення для інших ув'язнених, допомагаючи їм зберігати віру в людяність і гідність навіть у нелюдських умовах» [50, с. 546].

Центральне значення в романі відіграє розкриття самої тематики моральної стійкості Андрія, яку демонструє читачеві І. Багрянний через сцени з допитами, які показують нам непримиримість Андрія перед тим тиском та погрозами зі сторони слідчих. Особливо яскраво демонструється це у епізоді роману, у якому слідчий намагається змусити Андрія погодитись з обвинуваченням та підписати папери, однак Чумак усвідомлюючи, що вищезазначена дія приведе до зради його особистої правди, особистості, відмовляється. Вищезазначений епізод підсилюється діалогом, у якому Андрій звертаючись до слідчого каже: «Наскільки я зрозумів з пред'явленого обвинувачення, мені закидається пп, 2, 6, 8, 10 і 11 статті 54-ї. Так от, це все неправда.; Правдою є, що це все якась брехня, божевільна фантазія. Чи не здається вам, що тих пунктів забагато як на один раз» [2, 344], цей діалог яскраво демонструє здатність Андрія протистояти не лише фізичному тиску, але й спокусі до моральних компромісів, тим самим демонструючи глибину свого характеру, і підтверджуючи, що вірність своїм переконанням та самому собі є головним принципом Андрія, який спрямований на боротьбу з репресивною системою.

Важливим аспектом психологічного портрета Андрія Чумака виступає його здатність до саморефлексії, яка проявляється через найскладніші моменти роману, у ті моменти, коли Андрій звертається до свого внутрішнього «я», та здійснює аналіз своїх внутрішніх страхів, сумнівів, переконань. Так, після чергового допиту, відчуваючи втрату контролю через страх який вплинув на його поведінку, він усвідомлює що відтепер він не повинен дозволити страху вплинути на його подальшу поведінку, та доходить до висновку, що йому потрібно відтепер зберігати

самоконтроль, навіть у тих ситуаціях, коли вже усе втрачено, саме таке рішення дозволить йому в майбутньому утримувати рівновагу в умовах постійного тиску під час допитів з боку слідчих.

Однією з значних характеристик Андрія виступає його віра у вищі цінності, а саме свободу, справедливість та людську гідність. З початку перших допитів Андрій усвідомлює, що його ідеали варті більшого, ніж той же фізичний «комфорт» або навіть саме життя. Ця віра проявляється у моменти, коли Андрій, незважаючи на фізичний вплив з боку слідчих, думає не про тіло а про те як зберегти та донести свою ідею справедливості наступним поколінням. Вищезазначена позиція відносить Андрія до рівня індивідуального супротиву системі, тим самим слугуючи прикладом для інших ув'язнених .

Яскравим прикладом цього є вплив поведінки Андрія Чумака на юнака-єврея Давида Л. У романі «Сад Гетсиманський» І. Багрянний не наводить докладного портретного опису юнака, а лише звертає увагу на його очі та погляд. Андрій саме на це звертає увагу і бачить у там «погляд душі, що шукає опертя...» [2, с. 120]: «Андрій вже не повертав голови, лише думав про той погляд юнаків, маючи його увіччю – такий кришталево чистий, наївний, сповнений розгубленості й в той же час надії, невисловленого якогось прохання, апеляції до його – Андрієвого – авторитету» [2, с. 120]. І. Багрянний лише кількома словами вдало передає трагедію єврейського юнака-інтелігента: «Він все думав, що перебуває тут випадково... Він ніколи нікого не скривдив, любив поезію, любив героїку, любив свою матір – любив її ніжно й для неї часто складав вірші...» [2, с. 237]. Але вже під час першого ж допиту слідчі жорстоко побили Давида, що стало для нього жахливою несподіванкою. Усі ці тортури Андрій Чумак також побачив на обличчі юнака: «Бідолашний хлопчина мав лице розгублене, безтямне, перелякане... Очі Давидові були повні дитячого жаху, він його приніс з собою звідти згори» [2, с. 237-238].

Відчувши цей дитячий жах, Давид запитав у співкамерників, що йому робити далі?. Доктор Литвинов дав пораду відмовитись від протесту і «розкролотись», щоб зберегти власне життя, як це зробив він сам. Хлопець чомусь йому не повірив, відчувши у цьому підступ та нещирість. І. Багрянний тонко передає його

психологічний стан: «...по Давидовому обличчю ні-ні та й перебігала хвиля не то вагання, не то раптового протесту, не то палаючого сорому від якоїсь думки, може, від уяви, як то він зможе те все, чого вимагає слідчий, виконати...» [2, с. 239]. Підтримку Давид знайшов лише в особі Андрія Чумака, який пояснив перспективи хлопця на слідстві простими словами: «в цій ситуації може бути два виходи: в м е р т и р а з а б о в м е р т и д в і ч і» [2, с. 241]. Він нагадав юнакові євангельську притчу про долю Юди, який зрадив Ісуса Христа, тобто зрадив власну душу та власні переконання і лише потім усвідомив, що саме він вчинив: «Ви пам'ятаєте легенду про Юду, Давиде?! І ви пам'ятаєте легенду про осику?...» [2, с. 241]. Андрій Чумак знову пильно подивився в очі юнака, де відбився його межовий психологічний стан, змальований автором: «Давидові очі замерехтіли сльозами. Він довго дивився Андрієві в лице, потім стиснув мовчки Андрієві пальці і пішов на своє місце. Там сидів тихо, поклавши голову на коліна...» [2, с. 241]. Давид рішуче відкинув позицію зрадника в особі доктора Литвинова і перейшов, буквально, на позицію Андрія, відчувши психологічну підтримку і знайшовши в собі сили не «розколотися» після тяжких катувань: «...прийшовши до пам'яті, Давид схопився злякано й сів. Озирнувся по камері, минаючи Литвинова... Потім швидко підповз на руках до Андрія, уткнув лице в його коліна й тяжко заривав...» [2, с. 242].

Незважаючи на жахливі умови утримання, Андрій зберіг здатність до співчуття, яким він користується за для підтримки інших ув'язнених, окрім того він ділиться з ними своїми роздумами, що стосуються правди та справедливості, тим самим підтримуючи їх та допомагаючи психологічно для того, щоб й інші знайшли в собі сили пережити той тиск з боку слідства та зберегти віру в людяність. Вищезазначені дії Андрія не лише зміцнюють дух інших ув'язнених, а й демонструють читачеві людяність Андрія, яка залигається непорушною перед репресивною системою, призначення якої лише одне – знищити усе людське.

І. Багрянний дуже майстерно зображує психологічний тиск з боку системи, як один серед потужніших інструментів комуністичної репресивної машини, завдяки якому влада прагне зламати волю усіх непокірних, у коло яких потрапив і Андрій Чумак, примушуючи його поступитися своїм принципам. Протягом усього сюжету

роману слідчі намагаються переконати Андрія у тому, що його опір марний, кормлячи його обіцянками про так званий порятунок у разі співпраці, однак Андрій не на мить не підкорився та залишився непохитним. Особливо у випадку, коли слідчий намагається вплинути на рішення Андрія, називаючи його боротьбу «безглуздою» та намагаючись деморалізувати, однак отримуючи впевнену відповідь від Андрія: «Ви можете зламати моє тіло, але мою душу вам не підкорити. Ви сильні, бо маєте силу, а я сильний, бо маю правду» [2, 483], вищезазначений вислів Андрія вкотре підкреслює його непохитну моральну позицію, яка в подальшому стане основою опору героя.

І на останок, звернемо увагу на психологічний стан Андрія Чумака, який поступово набирає все більше і більше символічного значення, що майстерно інтерпретує І. Багрянний у метафору тоталітарного режиму, прагненням якого є ізоляція людини задля виявлення її справжньої сутності. Камера у якій Андрій проводить значну частину свого часу виступає у такому випадку не лише як простір фізичного обмеження але як символ духовного випробування, що дозволяє знайти Андрію в собі внутрішню силу. Цей образ підкріплюється завдяки біблійним алюзіям, серед яких особливої уваги слід приділити порівняння страждань Андрія Чумака зі стражданнями Ісуса у Гетсиманському саду, що додає роману додаткового виміру. Як у своїй праці зазначала Н.М. Сологуб, «випробування героїв Багряного співвідносяться з біблійними сюжетами, адже у своїй боротьбі вони проходять через власний Гетсиманський сад, зберігаючи віру у правду та людські цінності» [39], що підкреслює прямий вплив вищезазначених випробувань на особистість Андрія.

3.2. Моральна стійкість і внутрішня боротьба Андрія Чумака: протистояння тоталітарній системі

Андрій Чумак виступає символом стійкості за людську гідність, демонструючи читачеві, як тоталітарна система прагне знищити людину не тільки фізично а й морально. Через Андрія Чумака, І. Багрянний демонструє читачеві, яке попри безперервні спроби системи, які спрямовані на те щоб зламати його дух,

незважаючи на це знаходить сили для збереження ідентичності та протистоянні тиску.

Сцени з допитами та супроводжуючі фізичні тортури та знущання додають контрасту між жорстокими слідчими-катівниками та стійкістю Андрія. «— Ну?! — повторив слідчий, підганяючи. Андрій мовчить.» [2, 89], через це мовчання, Андрій виражає свою позицію яка переходить у форму протесту, та згодом стає символом незламності перед системою. Також відмова Андрія у фабрикуванні доказової бази проти інших ув'язнених навіть під ризиком посилення покарання не приводять до результату, через що і проявляється його моральна стійкість.

Попри свою ізоляцію Андрій Чумак шукає шляхи для зв'язку з іншими ув'язненими. Іван Багрянний особливо привертає увагу на важливість незначних актів взаємної підтримки, які стають для в'язнів джерелом моральної сили. Наприклад сцени обміну поглядами або жестами між ув'язненими виступають символом людського тепла яке не вдалося погасити системі.

У романі І. Багрянний яскраво демонструє, сцени катування не лише за для ілюстрації жорстокої системи, але й для того щоб продемонструвати силу протистояння Андрія, яка не є легкою та приємною, вона навпаки призводить до емоційних криз Андрія, які спрямовані на те щоб продемонструвати читачеві усю глибину страждань через які проходить герой, проте навіть в таких умовах Андрій зберіг здатність до самоаналізу, що надалі дозволяє розвивати стратегію до опору.

Навіть у найтяжчі моменти, вітра Андрія стає для нього джерелом сили. Іван Багрянний через образи Андрія проводить паралель з образом Гетсиманського саду, що виступає символом страждання, але водночас і надію, через які Андрій знаходить сенс у своїх муках. Додаткове використання релігійних символів підсилює тематику розкриття духовного пошуку Андрія, таким чином Гетсиманський сад виступає у романі не лише метафорою, але й своєрідним маяком у відкритому океані, який слугує орієнтиром для Андрія у своїх пошуках сил до подальшого опору.

У романі Андрій постає перед важкими моральними дилемами, які у подальшому слугують вирішальними елементами його внутрішньої боротьби.

Мова йдеться про вибір між підкоренням за для виживання та збереженням власної гідності, навіть під загрозою смерті. У тій сцені, де Андрій не підписує зізнання, заявляючи: «Той протокол, що ви написали, належить вам...» [2, 198], що виступає символом незламності та боротьби із системою. Вищезазначений момент, стає кульмінаційним, демонструючи супротив, та доводячи, що людська гідність важливіша за страх перед репресіями.

Одне з найтяжчих випробувань з яким стикається Андрій Чумак – випробування самотності, яка стає на ряду з іншими ще одним з найпотужніших інструментів репресивної системи. Фізична, соціальна та психологічні ізоляції перетворюють існування будь-якої людини на вакуум. Через страждання Андрія, Багрянний демонструє глибокий внутрішній світ героя та проектує як через цей світ Андрій бореться із самим собою, при тому відчуваючи самотність, яка слугує йому співрозмовником, перетворюючись на тишу, яка поступово поглинає його дух. Цей стан є типовим для характеристика наслідків жорстокого тоталітарного режиму. Як зазначає О. Шугай у своєму дослідженні «Іван Багрянний або Через терни Гетсиманського саду» усамітнення в «Саді Гетсиманському» зазначає, що ізоляція Чумака символізує відчуження людини від суспільства, що є характерним для жертв тоталітарних режимів [49, с.321].

Одним з важливих елементів опору Андрія, виступає його внутрішній голос, який дозволяє підтримувати Андрієву віру в себе та знаходити все нові сили для протистояння. Внутрішній голос розкривається перед читачем у сценах допитів, та постає своєрідною противагою тим звинуваченням, що сфабрикували для нього слідчі, зокрема Андрій розмірковує: Вони змогли забрати моє тіло, але душа моя фортеця, яку вони не зможуть захопити. Що символізує незламність Андрія та його здатність до збереження внутрішньої цілісності навіть у таких несприятливих умовах у яких опинився Чумак.

Андрій переживає трагічні події, які окрім страждань спонукають його до глибшого пошуку сенсу свого буття. Через роздуми він усвідомлює, що його індивідуальна боротьба набула значення не тільки для нього особисто, але й для ширшого контексту, а саме стала частиною великої боротьби за людяність. Через

пошук сенсу страждань Андрія спрацьовує своєрідний механізм який допомагає йому подолати психологічні травми, та слугує джерелом сили для подальшого протистояння викликам долі. Багрянний цим прикладом демонструє читачеві, як осмислення власного болю допомагає Андрію знайти сили та ресурси для продовження боротьби. Як зазначає З. Савченко, біблійно-християнські мотиви в романі підкреслюють стійкість героїв, які через осмислення свого болю зберігають людяність навіть у найжорстокіших умовах [38, с. 59].

Пропри всі пережиті страждання наприкінці твору, Андрій приходять до висновку – його боротьба не була марною, та він не лише вистояв проти системи, а й ще довів що в навіть у таких умовах, можна залишитися вірним своїм поглядам та принципам, таке розуміння надає внутрішній спокій та підтверджує незламність його духу. Ця перемога стає постає символом незламності та вкотре підкреслює головну ідею роману. Як зазначає І. Кошелівець, боротьба Чумака з системою є прикладом того, як особиста стійкість і вірність власним переконанням можуть стати великою поразкою для репресивної машини, яка прагнула знищити індивідуальність [23].

3.3. Ізоляція як інструмент тоталітаризму: фізичне, психологічне та духовне ув'язнення.

Ізоляція слугує центральним мотивом роману, оскільки вона водночас є не лише демонстрацією умов ув'язнення Андрія Чумака, а й розглядається як метафора репресивної природи тоталітарного режиму, через яку І. Багрянний демонструє її вплив на людську особистість. У цьому випадку ізоляція демонструється не просто як трагедія, а як випробування, спрямоване на перевірку здатностей людини зберегти свою гідність, стійкість та людяність.

У романі «Сад Гетсиманський» таким місцем ізоляції для Андрія Чумака стає карцер. Письменник детально продемонстрував, як через фізичне ув'язнення поступово знищується зв'язок людини з зовнішнім світом, тим самим підсилюючи відчуття ізоляції Андрія, у той же час як психологічний тиск все більше і більше поглинає його у страждання. Постійна антисанітарія, тісні та темні камери без світла та свіжого повітря, посилюють атмосферу безнадійності, стаючи частиною

системи по знищенню людської гідності. У романі фізична ізоляція виступає впливовим інструментом, спрямованим на пригнічення особистості, оскільки через позбавлення особистої свободи та первинних людських потреб, руйнується сила волі людини та пригнічується її здатність до супротиву.

Також, не менш руйнівною силою володіє психологічна ізоляція, яка йде поряд із фізичною. Андрій Чумак поступово втрачає відчуття часу, реальності та власного «я». А його свідомість перетворюється на поле боротьби зі страхом і відчаєм, у якому хаотичні думки та супутні образи лише поглиблюють страждання. Особливого драматизму роману додає сцена, у якій Андрій намагається згадати обличчя своєї сестри, своїх братів, матері, що теж додає символізму опору системі, яка у свою чергу намагається стерти ці спогади та зв'язок із минулим. За таких обставин Андрій знаходить силу у молитві, яка стає його єдиною ниточкою зі світом за межами тюрми. Тому символічними у романі стають протилежні образи священників о. Петровського й о. Якова Жгута. Один підтримує Андрія на його шляху «великим конвеєром» катувань, а другий, як потім з'ясовується у фіналі, твору є справжнім автором доносу на нього в НКВД, хоча слідчі йому постійно натякали на сестру Катерину або когось із його братів [38, с. 60].

Ізоляція у романі водночас виступає не тільки як фізичне обмеження Андрія, але й стає засобом знищення соціальних зв'язків, а сам тюремний режим зводить контакти між ув'язненими до мінімуму, забороняючи навіть спілкуватися, в результаті чого людина перетворюється на ізольовану особу, яка позбавлена навіть підтримки з боку інших. Однак Андрій, незважаючи на ситуацію, знаходить спосіб спілкуватися навіть через стіни, що у свою чергу описує його як людину, яка прагне попри обставини, що виникли, зберегти свою людяність. І. Багрянний цією ситуацією майстерно демонструє читачеві, що навіть у повній ізоляції існують шляхи до вираження свого протесту проти системи.

Ізоляція несе у собі глибший символічний зміст ніж здається, який виходить за межі фізичного уявлення. Ізоляція у цьому випадку виступає символом тоталітарної системи, істотне прагнення якої шляхом обмеження контактів зруйнувати соціальні зв'язки та придушити опір в'язнів. Люди, на яких впливає ізоляція, врешті решт

починають сумніватися в своїх переконаннях та на додаток їх не полишає відчуття провини навіть за власні думки та дії, що підтверджує її роль як інструменту знищення людської гідності.

Універсальності тематики твору підкріплює використання Біблійних алюзій, а Гетсиманський сад трансформується у головну метафору, яка виступає символом духовної самотності та випробувань, які доводиться пережити кожній людині, яка потрапила під вплив системи, однак окремо для Андрія Чумака ізоляція набуває нового рівня духовної боротьби, яка виявляється випробуванням його особистої віри, сили та внутрішньої стійкості. Багрянний доводить читачеві, що у такі тяжкі моменти Андрій відчуває увесь пригнічуючий тягар зла, який водночас розвиває та спрямовує його духовну силу на ряду з випробуваннями Ісуса Христа, що додає глибину до тематики ізоляції, розкриваючи її не лише як соціальну або психологічну трагедію, але й духовну, яка торкається базових питань людського буття.

Ізоляція у романі має значний вплив навіть у плин та сприйняття часових меж, які в результаті впливу втрачають своє звичайне значення, перетворюючись на розмиті та позбавлені свого сенсу. Для Андрія цей вплив трансформується на безкінечне очкування яке ще більше поглиблює його страждання. Як зазначає М. Філон: «релігійні символи у творі Багряного, зокрема образи часу й очікування, виконують текстотвірну функцію, підкреслюючи стан ізоляції і духовної боротьби героя» [41, с.217]. Саме через використання такого підходу Багрянний демонструє контроль системи не лише над фізичною свободою, але й контроль над сприйняттям реального часу.

3.4. Руйнування особистості під тиском репресій: фізичні, психологічні та моральні аспекти.

У романі І. Багряного репресії виконують роль не лише як засів фізичного впливу, а й як механізм спрямований на руйнування психічного стану,

індивідуальності та моральних засад людини. Через образ Андрія, І. Багрянний ділиться з нами результатами свого дослідження, метою якого є демонстрація спроби тоталітарної системи в знищенні самої сутності людини, шляхом створення атмосфери страху, тиску та дегуманізації.

Репресії для Андрія стають випробуваннями його фізичної та духовної витривалості, а пройдений ним шлях від ври у свої ідеали до сприйняття та усвідомлення усієї глибини людської слабкості та сили виступають однією з головних тем роману. Детальний опис тортур І. Багрянним слугують початком першого етапу руйнування особистості, а подальші виснаження та біль спонукають Андрія Чумака чинити опір системі за для збереження власної гідності та людяності попри фізичне знесилення. На додачу фізичні випробування підсилюються безперервним психологічним тиском які втілюються через допити, маніпуляції та спроб моральної руйнації Андрія.

У своєму романі І. Багрянний робить акцент на довгострокових наслідках репресій, в результаті у людини залишаються глибокі психічні рани формуючи суспільство яке позбавлене довіри та солідарності, люди стають більш ізольованими та постійно знаходяться у стані страху підозрюючи один одного і в такому випадку страх перетворюється на механізм тотального контролю суспільства.

Як приклад людини, яка під тиском втратила власні людські риси, є Іщук, котрий з погляду авторської позиції І. Багряного є «уособленням певної категорії людей» [2, с. 348], у характері яких залишилися лише такі тваринні інстинкти, як патологічна жадібність, феноменальна дріб'язковість, хижа підступність. В епізоді роздачі їжі ув'язненим І. Багрянний виразно змальовує психологічний портрет цієї людини: «Він дивився гарячковим, жадібним, несамовитим поглядом на черпак..., ворушив кадиком, смикав щелепою за кожним рухом черпака. Очі його були до того черпака буквально прикуті... На обличчі йому була написана ціла поема бездоганної жадоби, заздрості, злоби... Він пильнував за картоплиною, чекаючи, поки бачок підсунеться до нього... Картоплина не припала йому, і він так несамовито затіпався, що не міг вимовити слова» [2, с. 349-350]. У Андрія Чумака подібна істота викликає

лише огиду, від думки, що сталінська репресивна система так ламає психіку людей, які й до цього не мали міцного морального стрижня. Йому важко це зрозуміти, бо все ж таки більшість, співкамерників, які його оточували, залишалася людьми. На думку Андрія, таким, як Іщук, «не місце у в'язниці, де все-таки сидять люди... – що не втрачають людської подобі й людських почуттів навіть у тяжкій трагедії, навіть у такому вертепі» [2, с. 350].

Ще один тип в'язнів, яких зламала система, - це «камерні підлабузники». На сторінках роману «Сад Гетсиманський» ним є доктор Петров. Він не вів якихось розмов, не вступав у суперечки, але мав дуже характерну поведінку, яка розкриває всю сутність його характеру. Ось як І. Багрянний його описує: «м'який і улесливий, пролазливий до людських душ... до всього пильно прислухався, до всього приглядався, всім цікавився, всім співчував... мав такий випещений вигляд... речей мав... аж три великих тюки... мав дуже ніжні, випещені, короткопалі руки... він від всього відкуплявся... тюремний хліб він рідко їв, бо мав передачі» [2, с. 359-360]. Отже, Петров вдало пристосувався до в'язничних умов й, імовірно, чудово розуміючись на людській психології, оскільки був доктором, та перетворився на «камерного паразита», котрий вмів маніпулювати іншими, використовуючи їхні слабкості задля власного «збагачення» (якщо про таке можна говорити в умовах сталінської в'язниці) або відносно безбідного існування.

Також не міг обійти увагою автор і виплеканих репресивною системою камерних «стукачів». Таким на сторінках роману є доктор Іванов. Окремою негативною характеристикою його підступної ролі виступає його мовлення, що додатково викриває в ньому «стукача». Промовистим є епізод, коли в камеру Холодногірської тюрми випадково потрапила така заборонена для в'язнів річ, як газета. Як відомо, обмеження інформації – один із найпоширеніших прийомів тюремної адміністрації тиску на в'язнів, підкреслення їхнього безправного становища. Коли ж Андрій Чумак почав вголос читати цю газету співкамерникам, то Іванов одразу ж підбіг до дверей камери і почав відповідною мовою кликати наглядча: «Атдельонний... Пустіте на аправочку... Бога раді...» [2, с. 469]. Коли Іванов був викритий Саньком Печенізьким у тому, що був «стукачем», то він

намагається виправдатися і звинуватити у всьому самого Санька: «Как вам не стыдно... Это же... это же... это же... подло!» [2, с. 471]. Близькими до таких типів поламаних системою людей, змальованих І. Багряним на сторінках роману «Сад Гетсиманський», є ще такі персонажі, як Узуньян та Львов, який, отримавши перед тим «пишну передачу з волі» [2, с. 471], Санькові, котрого він перед тим за пів пайки хліба примусив випрати йому білизну, «не дав ні рисочки з тієї передачі» [2, с. 472].

Як згадувалось у попередньому абзаці, наслідком репресій є психологічні травми, які якраз і стають одним з важливіших аспектів дослідження І. Багряного, оскільки саме вони не залишають Андрію жодного вибору, змушуючи його шукати шляхи для збереження свого внутрішнього «я» водночас розвиваючи своєрідні механізми захисту, завдяки яким у подальшому Андрій буде в змозі пережити фізичні та моральні знущання. Через внутрішні монологи Андрій шукає сенс у своїх стражданнях, Багрянний поступово підводить його до того, щоб Андрій почав замислюватися над тим як зберегти людяність у тій ситуації, коли все втратив. У відповідь на це питання Андрій Чумак вирішує зберегти власне «я», попри самопожертву, яка стає головною рушійною силою роману.

На прикладі таких персонажів, як Іщук, доктор Петров, доктор Іванов, Узуньян чи Львов, позбавлених морального стрижня особистостей, котрі поступово, під тиском системи деградують до рівня тварин або рептилій, автор твору створює виразний контраст, щоб виокреслити стійкість Андрія, підкреслюючи багатогранність людських реакцій на насильство та тиск. Також І. Багрянний зазначає, що жертвами системи може стати будь хто, маючи на увазі охоронців, які поступово втрачають людське обличчя все більше і більше стаючи частиною репресивної машини.

Висновки до розділу 3

Роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» можна назвати ґрунтовним дослідження психологічних аспектів поведінки людини в умовах постійного тиску з боку тоталітарної системи, акцентуючи увагу на тематиці внутрішніх конфліктів,

духовних пошуків і моральній стійкості. Письменник детально змальовує, як система намагається вплинути на фізичну, моральну та духовну сутність людини, використовуючи при цьому такі інструменти, страх, ізоляцію, тортури та психологічний тиск на людину. Головним героєм роману виступає Андрій Чумак, який, пройшовши численні випробування, демонструє читачеві свою мужність, стійкість, рішучість та відданість своїм ідеям та переконанням.

І. Багрянний майстерно розкриває перед читачем наслідки впливу ізоляції на психіку людини, відображаючи у цьому справжнє обличчя тоталітарної системи, яка спрямована на знищення людської сутності шляхом багатогранного інструментарію, від залякувань до тортур.

Описані у романі репресії постають випробуванням фізичної та духовної витривалості Андрія Чумака, а шлях, яким він пройшов, від ври у свої ідеали до усвідомлення усієї глибини людської слабкості, є однією з головних тем роману. Демонструючи багатогранність реакцій людей на репресії, комусь з другорядних персонажів вдається зберегти свою людяність та продовжити боротьбу проти системи, а хтось піддався впливу, «розколовся» й втратив втрачає своє «я», а хтось, відверто співпрацюючи із системою, ніколи свого «я» не мав й до арешту, що яскраво проявилось на його поведінці у в'язниці щодо ставлення до сокамерників.

У романі також акцентується увага на тому, що навіть у складні моменти у яких немає виходу, людина завжди може знайти сенс своїх страждань, та зробити його джерелом своєї внутрішньої сили. Через Андрія Чумака Іван Багрянний розкриває саму суть боротьби за гідність та вірність своїм принципам, які у подальшому можуть еволюціонувати у джерела натхнення навіть для інших, що у свою чергу завдасть потужного удару репресивній системі.

РОЗДІЛ 4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ У ТВОРІ

4.1 Взаємодія права та насильства: як юридичні механізми підсилюють репресії

У романі «Сад Гетсиманський» Іван Багряний демонструє, як комуністична система перетворила правові механізми захисту людини на інструмент репресій, створюючи на знищення людської особистості, одночасно створюючи атмосферу відчаю, приниження та психологічного тиску на людину.

Система правосуддя у романі представлена читачеві інструментом маніпуляції, демонструючи що під завісою захисту людських прав вкотре знаходиться механізм для спричинення насильства. Андрій Чумак стикаючись з цією системою, яка через погрози, насильство та маніпуляції робить постійні спроби зламати волю ув'язнених, перетворюючи закони на формальність, що демонструє справжню сутність комуністичної влади, а пропозиції «полегшити» свій стан у випадку співпраці опиняються лише черговим етапом спрямованим на дегуманізацію, відкриваючи Андрію істотне обличчя системи.

Поступово психологічний тиск стає все більш сильнішим, завдяки ізоляції, створеною системою комуністичного правосуддя, що у свою чергу несе в собі вплив не тільки на фізичний але й на моральний стан ув'язнених, а система через систему доносів та фальшивих свідчень поступово але цілеспрямовано руйнує взаємодовіру між людьми, перетворюючи їх на ізольованих. Андрій Чумак особисто відчуває ту невидиму стіну, яка поступово навколо нього зводиться.

Одним із переставлених прикладів формальності правової системи, яка слугує інструментом психологічного тиску якраз і є та сама раніше згадана у розділі другому ст. 54 КК УСРР, яка стосувалась «контрреволюційної діяльності» та у доповненні робота судових «трійок» на практиці залишали людині мізерний

шанс на захист та порятунок, а так званий судовий процес який виявився лише виставою завершує цей образ, що додатково підкріплюється роздумом Андрія, про те що знаючи про його невинуватість, це не відіграло ніякого значення.

На додачу, система цілеспрямовано створює та використовує атмосферу приниження, які завдяки публічним обвинуваченням та вирокami спрямованими не тільки на руйнацію психіки але й на використання їх як інструменту дегуманізації людини, що особливо яскраво виражене у описі судового процесу над Андрієм Чумаком, де йому вже заздалегідь було винесено вирок. Іван Багряний робить акцент саме на юридичній процедурі, яка по факту виявляється лише театральною виставою, справжня мета якої – знищення гідності людини, однак попри увесь тиск, який був скинутий на героя, Андрій демонструє свою сталеву стійкість та прагнення зберегти людяність, при цьому наголошуючи, що хоча вони і в змозі зламати його тіло, однак його дух є непохитним.

Також варто зазначити, що роль слідчих у юридичному переслідуванні виступає частиною невід'ємної складової що водить до механізму репресивної системи, завданням якого полягає у повному психологічному знищенні особистості. Персонажі роману зображені не лише як ті що виконують накази а й як активні учасники механізму дегуманізації, що використовують юридичний інструментарій доповнюючи і без того вже сформовану атмосферу тотального контролю, страху та безпорадності, маніпулюючи правовими нормами для переконання допитуваної особи у марності її дій та опору, щоб остаточно зламати людину. На приклад у сцені допиту Андрія, слідчий заявляє «Суд— то лиш формальність, комедія. Крапка на всьому.» [2, с. 489], тим самим підтверджуючи, що шанси на захист Андрія дорівнюють нулю, тим самим посилюючи глибоке відчуття беззахисності. Втілення такої тактики проведення допиту породжує страх перед неминучими наслідками, та сприяє формуванню відчуття ізоляції, спрямоване на поступове розхитування та подальшу руйнацію психіки.

До методів, які у романі використовують слідчі, І. Багряний відносить нічні допити, фізичний примус та психологічний вплив у своїй сукупності стають потужним інструментом спрямованим тільки на те, щоб морально зламати людину.

Яскравими представницями цієї «фабрики-кухні» стають слідчі-жінки, які геть втратили жіночі риси. У романі вони постають жорстокими, невірноваженими, грубими із сексуальними та психічними девіаціями. Наприклад, такою є майор Нечаєва. Ось як її характеризує Андрій Чумак: «...Він сидів спокійно й дивився на вогненногриву фурію, відзначивши лиш про себе, що це чудо не зволило навіть привітатися, з'явившись... В густо нафарбованих губах вона тримала димлячу цигарку, жувала її, як зумбело, а великими очима дивилась на свою нову власність, ніби оцінюючи її... Андрієві ті цікаві очі, підведені великими підозрілими синцями, на блідому обличчі, обрамленому вогненным кольором волосся, видавалися очима розпутної, владуїмущої жінки...» [2, с. 59]. «Ясно, що ця руда баба клеїть дурня. Це руде опудало, цей Шерлок Холмс у спідниці, з нафарбованими губами вважає когось за ідіота...» [2, с. 63]; Під час допиту, коли Андрій відмовився йти на співрацю, «жінка раптом дуже зблідла, роздула ніздрі, хуркнула в них і, повернувшись круто, пішла... [2, с. 59]. Відповідним чином вона спілкується із в'язнем, що спочатку дуже здивувало Андрія Чумака: «Як сидиш?!» – аж завищала фурія і вибухнула дванадцятиповерховим жаливим матом, і застукала кулаком по столу... Нічого подібного він ніколи не чув, а вже ніяк не сподівався почути тут, все-таки в державній установі. Так віртуозно лаялись колись тільки матроси, але й то п'яні й тільки на вулиці. Але щоб так лаялась жінка!..» [2, с. 60].

Подібною до майора Нечаєвої у в'язниці є «товаришка Клава». Її І. Багрянний показує як сексуально збочену садистку. Андрій її бачить такою: «років тридцяти, груба, хтива, з надзвичайним бюстом і дорідними стегнами, що ходили хвилями, буйно нафарбована... В кожному разі це була жінка сексуально збочена... Очі й уста, надміру живі стегна, опуклі груди й рожеві, перенаснажені кров'ю щоки оформляли собою не що інше, як балон колосальної сексуальної енергії» [2, с. 194-195]. Але пізніше, зі слів інших в'язнів ми дізнаємося, що вона, «ведучи слідство при допомозі мужчин, завжди потішалася над статевими органами своїх жертв... Після моторошних кривавих сцен розпалена ця самиця влаштувала з слідчими оргії в тих же кімнатах з закривавленою підлогою після того, як жертву витягали геть» [2, с. 194-195]. Щоб принизити і психологічно зламати Андрія, вона почала

гідкими словами й виразами ображати його матір, а на слушні зауваження: «Клава... зайшлася божевільним реготом: «Ха-ха-ха!.. Ич ти! Сісі захотів... синок мамин!..» [2, с. 195].

Так, під час допиту Андрія Чумака його змушують стояти під час проведення усього допиту, на додачу використовуючи по відношенню до нього заходи фізичного впливу, щоб підсилити його психологічну вразливість. Така наочна тактика слідчого допиту слугує демонстрацією як фізичний біль стає однією з інструментів мета якого, змусити жертву підкоритися системі, на прикінцевому результаті Андрій опиняється перед тяжким вибором: залишитись вірним своєму розуму, чи підкоритись системі ризикуючи втратити своє «я».

Зловживання системою правовими нормами постає потужним засобом нагнітання атмосфери страху, який паралізує не лише тіло але й саму думку. На фоні страху перед арештами та доносами, або будь якою іншою формою прояву репресії стає універсальним інструментом тотального контролю над суспільством, що покликано руйнувати впевненість у завтрашньому дні та створенням атмосфери тотального контролю. Чумака кожного разу викликають без попередження, пояснень чи обґрунтувань, кожного разу підтверджуючи його переконання у тому, що система може використати будь яке його слово проти нього. Вищезазначена ситуація вимагає не лише стриманості від особи допитуваного, та спрямована на поглиблення внутрішньої ізоляції, адже допитувані бояться навіть власних думок, усвідомлюючи, що навіть це може стати пасткою. Такий репресивний правовий механізм провокує значні зміни в психіці допитуваних, проектуючи вплив тиску на їхній особистий внутрішній світ. Яскравим прикладом боротьби за внутрішнє «я» у такому випадку виступає трансформація Андрія Чумака, незважаючи на тотальний контроль, постійний тиск, постійні погрози, він у категоричній формі відмовляється підписувати скомпільовані обвинувачення, що є проявом його морального панування над системою, а усвідомлення того факту, що у будь-який момент, на будь якому етапі слідства або суду справедливість може бути знецінена зусиллями влади, підкреслює для себе важливість збереження його власного «я», яка перейшла у розряд найціннішого що в нього залишилось.

Використання системи доносів не лише впливає на породження страху перед висловленням своєї думки, а й спрямоване на знищення залишків солідарності між людьми. І. Багрянний майстерно описує цей стан та розкриває, як це середовище впливає на ув'язнених, демонструючи його руйнівний вплив. Яскравим прикладом виступає сцена допиту Андрія Чумака, у якому йому натякають, що донос проти нього, написаний одним із його братів. Цим прийомом І. Багрянний. У вищезазначеному контексті, доноси водночас виступають не лише фізичним а й моральним інструментом спрямованим на ізоляцію, ціллю якого є руйнація міжособистісних зав'язків та травмування свідомості особи.

4.2. Тематика страху як основний інструмент репресій у тоталітарній системі.

Основу тоталітарної системи, яка описана у романі «Сад Гетсиманський» складають механізми страху, що спрямовані на руйнацію міжособистісних зв'язків, тим самим створюючи умови для розвитку фізичної та психологічної ізоляції. І. Багрянний через досвід Андрія Чумака та другорядних персонажів змальовує, як страх культивованій владою, крок за кроком знищує людську довіру, перетворюючи їх на ізольовані «острови». Ув'язненні змушені уникати зорового контакту один з одним, бо будь який привід призведе до більш нових звинувачень з боку системи. Таким чином тематика страху описаного у романі не обмежується не лише зовнішнім проявом репресій, він працює набагато глибше проникаючи у свідомість та стаючи постійним супутником ув'язненого.

Одним із значущих аспектів роману є вплив страху через ізоляцію людини, яка на психологічному рівні проникає до свідомості ув'язнених, впливаючи на психологічну сферу життя. Через досвід Андрія Чумака Багрянний ілюструє, як репресивна система будує неосяжні стіни між людьми, це проявляється в відсутності поглядів та спілкуванні під страхом опинитися жертвою доносів. Метою ізоляції системи виступає руйнація соціальних зв'язків за для формування відчуття самотності та беззахисності в результаті тотального системного контролю.

Так, влада, щоб покарати Андрія Чумака за непокору, кидає його до «штрафної камери» де утримувалися кримінальні злочинці, «зłodії – рецидивісти, урки-професіонали» [2, с. 413]. Як відомо, для комуністичної системи цінностей люмпен-пролетаріат був «соціально близьким» прошарком населення, бо не претендували на зміни в ідеології та політичному устрої радянської імперії. Яскравим представником кримінального світу у романі «Сад Гетсиманський» стає «король» цієї «штрафної камери» на прізвище Чернуха, «босяк і рецидивіст» [2, с. 420]. І. Багрянний не змальовує його докладного портрета, лише звертає увагу на окремі деталі: «з своїми голими грудьми, з зухвалими вусами» він був схожий на Гулівера, також Андрій влучно порівнює його з Байдою Вишневецьким – «незрівнянним гультьєм і зухвалим скалозубом із ворохобної Січі Запорозької» [2, с. 420].

І Багрянний підкреслює, страх трансформує поведінку через мислення людей. Ув'язнені змушені спілкуватися пошепки, ретельно добираючи слова та змінюючи свої звички, задля уникнення будь яких звинувачень. Результатом впливу страху на людину та перетворенням її на замкнуту особу яка позбавлена будь яких свобод є все той же прояв страху перед системою.

На додачу, відчуття постійної загрози, що супроводжується навіть у моментах самотності, демонструє читачеві глибину проникнення страху в усі аспекти людського буття. Для Андрія Чумака навіть тиша видається ворогом, налаштовуючи проти нього його ж страхи, змушуючи чекати на щось невідворотне. У такому контексті страх виступає не лише реакцією на небезпеку, а й фундаментальною частиною існування людини.

Окремо вплив страху на людину формує відчуття повного безсилля, яке знов і знов нав'язується системою своїм громадянам, а відсутність механізмів які б могли захистити людину посилюють це відчуття, змушуючи прийняти свою невідвратною долю, а безсилля у свою чергу остаточно паралізує будь які спроби до вчинення опору, закріплюючи залежність від системи.

Однак страх не обмежується лише впливом репресій на жертв, його вплив помітний також і на виконавцях системи, вони стають жертвами цієї ж системи, проявляючи свій страх через агресію до ув'язнених, що переростає у епідемію, а

саме як зазначає Андрій «цілим НКВД саме трясла епідемія взаємнедовіри» [2, с. 312], де могли завербувати навіть і слідчого, що ми бачимо на прикладі слідчого Донця, та донести на нього, що формує нескінченне коло насильства, у якому страх панує на усіх рінях.

Ізоляція описана у романі стає не тільки фізичною, вона трансформується в символічну, демонструючи виокремлення людини з її звичного середовища на додаток позбавляючи її підтримки та солідарності. Через призму ізоляції Іван Багряний демонструє прагнення системи зламати особисту волю, перетворюючи її на об'єкт тотального контролю. Попри це, Багряний водночас демонструє читачеві, що страх можливо змінити на джерело внутрішньої сили через образ Андрія Чумака, який усвідомлюючи свою вразливість використовує свій страх як стимул для збереження особистого «я» та своїх принципів, а його стійкість виступає прикладом того, як людина навіть у таких обставинах в змозі зберегти свою людяність.

Тема страху постає у романі не лише як інструмент придушення особистості, а як виклик який штовхає людину на переосмислення своєї цінності для того щоб знайти в собі сили до опору, що проявляється через багатогранність страху, водночас руйнуючи особистість людини.

4.3. Символізм Гетсиманського саду: як релігійні мотиви переплітаються з темою правового та психологічного випробування, надаючи твору універсального змісту.

Роман «Сад Гетсиманський» Івана Багряного виступає глибоким дослідженням людської стійкості перед несправедливістю, репресіями та страхом, де назва роману символічно відсилає нас до Гетсиманського саду – місця де Ісус Христос молився перед своїм арештом, неправедним судом і розп'яттям, що виступає метафорою, яка водночас звертає уваго на релігійні, правові та психологічні аспекти людського буття.

Андрій Чумак постає перед читачем, як той хто проходить через власну інтерпретацію «Гетсиманського саду», де через фізичні та моральні страждання подібно сюжету з Біблії проектує боротьбу між зрадою принципам та збереженням власного «я». Допити, катування, знущання, постійний тиск та ізоляція формують ядро духовного протистояння Андрія.

Символізм «Гетсиманського саду» виходить за межі релігійної тематики та набуває у нашому випадку універсального значення, який стає не тільки місцем для духовного очищення, а й як втілення загальнолюдських випробувань. Через призму внутрішнього світу Андрія Іван Багряний проводить дослідження мета якого полягає у здатності людини залишатись цілою з моральної точки зору навіть у обставинах, де будь-яка форма супротиву є марною.

Водночас правовий контекст тісно взаємопов'язаний із символікою «Гетсиманського саду», що проявляється у використанні правосуддя не як інструменту захисту прав людини, а як інструмент який спрямований на знищення особистості людини з яким на власному досвіді зіштовхнувся Андрій чумак, якому сцени допитів нагадують судилища, де вирок за нього вже давно визначили, не даючи елементарного права на захист аби придушити будь яку форму супротиву, а через умови ізоляції, тиск на свідомість та моральні страждання Багряний демонструє глибину людської витривалості.

У романі також порушується тематика прощення та морального вибору, що додатково підкреслює ідею роману, спрямовану на збереження людської гідності. Як і Ісус Христос, Андрій чумак стикається зі зрадою, символом якої постає постать Юди. Багряний навмисно привертає увагу до тематики доносів, які на його думку вже стали «нормою» у тоталітарному суспільстві, змушуючи таким чином будь-кого сумніватися у цінності людської довіри. Аде замість гніву та ненависті Андрій Чумак прагне зберегти віру в людяність. «Прощення — це не акт слабкості, а сила, яка дає змогу подолати ненависть і зберегти людяність навіть у найтемніші часи» [17, с. 39]. У цьому аспекті прощення розглядається як ознака духовної сили.

Гетсиманський сад у романі постає символом морального вибору та духовної боротьби, через який проходить кожна людина, боротьба Андрія полягає у

збереженні власного «я» в умовах тотальної несправедливості та всеохоплюючого жаху, а сцени його допитів перегукуються з біблійними стражданнями Ісуса Христа, тим самим підкреслюючи глибину моральних випробувань. Боротьба Андрія є не лише протиставленням жорстокій тоталітарній системі, а й демонструє універсальність його переживань, адже на шляху кожної людини у будь-який момент може зустрітися його особистий «Гетсиманський сад», який буде ставити під сумнів цінності та силу духу.

Через проведення паралелей з «Гетсиманським садом» Іван Багрянний шляхом опису сцен тортур та допитів вкладає глибокий символічний зміст, що надає їх біблійного звучання. Випробування Андрія як і страждання Ісуса Христа увібрали в себе не тільки фізичний біль але й моральні страждання та муки, які, на відміну від фізичного болю, є найважчими через тривалий вплив на свідомість, а ізоляція Андрія є багатозначним образом, через який вона уособлює не лише фізичне ув'язнення, а й водночас відчуження суспільства яке поступово втрачає віра в моральні орієнтири. Вищезазначений стан є не лише станом однієї особистості, це велика проблема, яка полягає у колективній втраті здатності протистояння тоталітарній системі, де людини вже не відома ідея єдності та солідарності.

Відсутність природи та пейзажів у романі виступають яскравим прикладом похмурої атмосфери, яка панує у в'язниці. Для Андрія Чумака спогади про пейзажі природи стають своєрідним способом для збереження внутрішньої рівноваги та віри у краще, навіть в умовах тотальної ізоляції, а цей контраст не лише увиразнює тематику гармонії природи, а й виступає джерелом моральної підтримки та натхнення для Андрія.

Особливе значення у романі набуває солідарність між ув'язненими, яка слугує джерелом підтримки та нагадування про існування людяності. У тісній камері люди знаходять свій спосіб протистояти жорстокій дегуманізації тоталітарної машини, проявляючи прості акти взаємодії будь то передача їжі або обмін добрим словом, що підкреслює що навіть у темряві ізоляції соціальна взаємодія здатна зберегти їх гідність та надати нові сили. Навіть із огидним своєю патологічною жадібністю Ющуком Андрій Чумак ділиться часткою своєї невеличкої пайки хліба, таким

чином ніби наслідуючи дії Ісуса Христа на весіллі або під час Таємної вечері. Як доречно зазначає О. Ковальчук: «Солідарність між ув'язненими стає тим промінчиком світла, що зігриває душу в найважчих умовах» [17, 40].

4.4. Духовне очищення через етичні випробування

Роман І. Багряного постає перед читачем, як проникливе дослідження моральної стійкості людини в умовах повного тоталітарного контролю, де закон не є гарантом справедливості, а виступає лише інструментом маніпуляцій ра репресій. Андрій Чумак на власному досвіді проходить випробування несправедливості та жорстокості, протистояючи системі, одночасно знаходячи сили для власного духовного очищення зберігаючи при цьому власну людяність та гідність.

Письменник майстерно розкриває читачеві, як свавілля жорстокої тоталітарної системи штовхає Андрія Чумака на прийняття складних етичних рішень, де на одній чаші терез стоїть фізичне виживання, а на іншій, духовна чистота. Для Андрія внутрішня боротьба виступає символом опору системі, що відображено у сценах допитів та фізичних тортур, але попри жорстокий тиск, Андрій зберігає вірність своїм ідеалам, а «час, наповнений безперервними стражданнями, оберне людську волю в ганчірку. Поступово, помаленьку, але оберне» [2, с. 376].

Символіка Гетсиманського саду, яку Багряний використовує як метафору страждань і відродження, розкриває одну з центральних тем роману, наслідуючи Ісуса Христа, Андрій Чумак проходить через випробування ізоляцією, фізичний та психологічний біль та глибоку внутрішню боротьбу, яка в решті решт приводить його до трансцендентного усвідомлення свободи й гідності. Його духовне випробування, за словами І. Кошелівця, «має універсальний характер, оскільки воно стосується кожної людини, що прагне зберегти свою сутність у світі, що пригнічує її» [23].

Юридичні та психологічні конфлікти виступають у романі не лише як засіб для викриття жорстокої та несправедливої тоталітарної системи, а й інструментом спрямованим на розкриття сили людського духу. Таким чином, постійний тиск,

якому піддається Андрій Чумак, поряд з відсутністю надії на справедливий суд, сфальсифіковані звинувачення та фізичні випробування, стають передумовами для глибокої внутрішньої трансформації, у процесі яких до Андрія доходить усвідомлення, що справжня свобода полягає у особистісній здатності залишатися вірним своїм переконанням, навіть попри позбавлені можливості.

Перед іншими персонажами роману, включно із тюремниками, постає питання складного морального вибору, що, у свою чергу, підкреслює універсальність етичних дилем, які виникли у цьому тоталітарному середовищі. На приклад епізоду, коли один із наглядачів порушує заборону та приносить Андрієві пачку махорки, тим самим демонструючи, що навіть у межах репресивної системи існує місце для людяності, а його внутрішній конфлікт вибір між обов'язком і співчуттям говорить нам про те, що у кожної людини є потенціал для доброти навіть у таких жорстоких умовах. «Через кілька хвилин наглядач приніс і просунув у камеру пачку махорки. Приймаючи її, Андрій помітив, як у бідолахи тремтіли руки...» [2, с. 141].

Наглядач Мельник змальований І. Багряним як цікавий тип, що поєднує у собі дві протилежні, начебто, іпостасі: людське та нав'язане чекістське. Таке саме ми можемо бачити і в образі слідчого Сергеева, коли його «розколуює» Андрій Чумак системою. Вдень Мельник виступає як «лагідна, великодушна людина, що любить своїх ближніх» – легендарний наглядач, який роздає в'язням махорку, не боючись покарання. Цікавим є його портрет: «Був він клишоногий, з колінами, вгнутими всередину, кремезний, грубо витесаний з суцільної тяжкої брили, рябий з обличчя, ніс картоплиною, короткорукий, червоновидий і блакитноокий» [2, с. 142]. Але ближче до фіналу твору ми із жахом дізнаємося про справжні причини такої «доброти» Мельника, на яку, начебто, «не звертає уваги» жорстоке керівництво в'язниці. Трагізм і жах постаті Мельника полягають у тому, що він є звичайним. Нам здається, що він не має жодних почуттів до приречених, бо лише механічно виконує доручену роботу, через що йому й дозволяють певні послаблення у ставленні до інших в'язнів. Мельник стає уособленням того, як комуністична система використовує наївних, але розумово-обмежених вчорашніх селяків-

українців задля систематичного і безперервного знищення найкращих представників української нації.

Висновки до розділу 4

У романі «Сад Гетсиманський» Іван Багряний демонструє читачеві як радянська влада маніпулюючи правовою системою замість захисту громадян використовує її як інструмент тотального контролю, маніпуляцій та придушення супротиву людини. Сфабриковані звинувачення та робота «трійок» були спрямовані на дегуманізацію особистості, перетворюючи процес правосуддя на театральну виставу, а система репресій навіювала атмосферу суцільного жаху, страху та ізоляції, руйнуючи при цьому міжособистісні зв'язки, натомість залишаючи тільки відчуття беззахисності. Через досвід Андрія Чумака, Іван Багряний зображує тотальний контроль та страх які наскрізь проникли у свідомість, змушуючи людей змінюватись не на найкращу сторону для уникнення покарання.

Так, попри жорстокий тиск з боку слідчих та фізичні випробування, Андрій демонструє читачеві приклад моральної стійкості, відмовляючись підписувати сфабриковані обвинувачення, та обирає шлях збереження внутрішнього «я» як найвищої цінності, а його боротьба демонструє, що справжня свобода криється у здатності віри в свої принципи.

Роман також підкреслює можливість в умовах тотального контролю проявів до людяності через сцени з співчуття ув'язненим, які показують усю універсальність морального вибору навіть при таких умовах.

Людська солідарність виступає у романі важливим джерелом моральної підтримки, які через звичайні акти доброти такі як передача їжі між камерами слугують доказом збереження людяності попри атмосферу тотального страху та жахіття.

Метафора «Гетсиманського саду» пронизує весь роман, описуючи боротьбу, яку кожна людина може пережити в умовах особистих складних обставин, а через

страждання та внутрішню боротьбу Андрій подібно до Ісуса Христа знаходить свій шлях до духовного очищення та глибшого розуміння свободи і гідності.

ВИСНОВКИ

Роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський» подається автором не лише як глибокий літературний твір, а й як потужний соціально-правовий маніфест, який спрямований на відображення складнощів людського життя в умовах тотального тоталітарного контролю суспільства. Через долю головного героя – Андрія Чумака Багрянний майстерно передає механізм жорстокої репресивної системи, яка здатна перетворює правові інструменти на засоби насильства та маніпуляцій йдучи на ряду з психологічним тиском, ізоляцією та страху як підсилення основних інструменти контролю, які спрямовані на проникнення до свідомості людини та руйнацію міжособистісних зв'язків. Не зважаючи на це, роман демонструє читачеві стійкість людського духу, через Андрія Чумака, який стикнувшись з несправедливістю тієї системи, знаходить в собі сили для подальшої боротьби, зберігаючи при цьому своє власне «я», моральну ідентичність та гідність попри складні обставини роману.

Символіка Гетсиманського саду, у такому випадку виступає як метафора тих страждань та духовного очищення, додає роману універсального філософського звучання, а паралелі між долями Андрія Чумака та Ісуса Христа вкотре підкреслюють моральну велич героїв, які обрали людяність та свободу замість того щоб бути підкореним системі.

Важливе місце у романі посідають теми присвячені солідарності та моральному вибору, які доводять читачеві що навіть в умовах тотальної ізоляції та репресій, людські зв'язки здатні пройти це випробування та підтримати віру у краще.

Актуальність твору полягає в застереженні того, на скільки небезпечним може бути тоталітарна система, та нагадування читачеві про те, що лише стійкість, вірність принципам і людяність здатні протистояти найжорстокішим випробуванням.

Таким чином роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський» постає перед нами літературним шедевром і в водночас слугує важливим свідченням сили людського духу та боротьби за свободу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія: Підручник. Київ: КНТ, 2008. 352 с.
2. Багрянний І. Сад Гетсиманський: роман / Іван Багрянний. Х: Фоліо, 2017. 570 с.
3. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного: Монографія. К.: Смолоскип, 2005. 167 с.
4. Бочелюк В.Й. Юридична психологія: Навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с. //URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf?utm_source=chatgpt.com
5. Буніч І. Золото партії: історична хроніка / Переклад з російської О. Синько. Л. : Видавництво «Світ», 2008. 528 с.
6. Відомі українці: Іван Багрянний [електронний ресурс] // електронна бібліотека України. — режим доступу: https://www.ebk.net.ua/book/biographies/vidomi_ukraintsi/part4/bagryany.htm
7. Войчишин Ю.І. Багрянний: Літературно-бібліографічна студія. Вінніпег, Оттава: Укр. Вільн. Акад. Наук, 1968. 87 с.
8. Гур: росіяни готують «спеціалістів» для катування українських військовополонених [електронний ресурс] // Бабель. — режим доступу: <https://babel.ua/news/112957-gur-rosiyani-gotuyut-specialistiv-dlya-katuvan-ukrajinskih-viyskovopoloneni>.
9. Желновач А. Соціальний міф і його художнє втілення у драматургії І. Багряного («Морітурі», «Розгром», «Генерал»): дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2018. 212 с.
10. Жулинський М. Іван Багрянний // Слово і час. 1991. № 10. С. 13.
11. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1934. https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000584?utm_source=chatgpt.com

12. Іван Багряний: біографія [електронний ресурс] // Освіта.уа. — режим доступу: <https://osvita.ua/school/biography/91024/>
13. Кафка Ф.. Процес [електронний ресурс] // Укрліб. — режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3262>.
14. Качуровський І. Поезія і проза Івана Багряного Шугай Олександр. *Іван Багряний: нове й маловідоме* / упоряд. Шугай О. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 1. С. 628–632.
15. Ключек Г. Романи Івана Багряного «Тигролови» і «Сад Гетсиманський». Кіровоград: Степова Еллада, 1998. 80 с.
16. Кобута С. Концепція «вільної людини» у творчості Івана Багряного та Джорджа Орвелла : дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.05. Київ, 2015. 225 с.
17. Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань (Образ героя роману І. Багряного «Сад Гетсиманський») // Дивослово. 1997. № 7. С. 38-40.
18. Ковальчук О. Пекельні дзвони у «царстві свободи» (роман І. Багряного «Сад Гетсиманський») / Багряний І. Вибрані твори / Упоряд., автор передм. та прим. М. Балаклицький. К.: Смолоскип, 2006. С. 541-548.
19. Кодак М. Викрадання людини (психологізм «Саду Гетсиманського» Івана Багряного) // Слово і час. 2005. № 6. С. 25-31.
20. Колошук Н. І. Іван Багряний: домінанти творчості та проблеми вивчення. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. — 121 с.- режим доступу <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/731/1/IvBahr2.pdf>
21. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс. К. : Ін Юре, 2004. 424 с.
22. Костіцький М.В. Вступ до юридичної психології: Методологічні та теоретичні проблеми. Київ: Вища школа, 1990. 259 с. //URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf?utm_source=chatgpt.com
23. Кошелівець І. Роман і його автор // Сучасна Україна. 1951. 8 грудня.

24. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Том 2. К. : «Основи, 1994. 347 с.
25. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
26. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
27. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. К.: Академія, 1997. 752 с.
28. Луцій С. Романи Івана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський»: за архівними матеріалами Юрія Лавріненка. *Слово і Час*. 2006. № 10. С. 21–31.
29. Макарадзе Х. В'язниця як ідеологічний простір у романі «Сад Гетсиманський» І. Багряного та однойменному фільмі Р. Синька. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique»*. 21 Juillet 2023. Paris, République Française, 2023. P. 116–117. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/issue/view/13/13> (дата звернення 20.08.2023). DOI: 10.36074/logos-21.07.2023
30. Макарадзе Х. «Сад Гетсиманський» І. Багряного в кіно дискурсі. *Матеріали доповідей IX Регіональної студентської наукової конференції 13 квітня 2016 р.* Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 99–101.
31. Макарадзе Х. Радянське «правосуддя» крізь призму ідеології Івана Багряного (за романом «Сад Гетсиманський»). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2019. Випуск XVIII. С. 90–101.
32. Орвелл Дж. «1984». Роман [електронний ресурс] // Укрліб. — режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2283>
33. Орвелл Дж. Література і тоталітаризм [електронний ресурс] // Вікіцитати. — режим доступу: https://uk.wikiquote.org/wiki/джордж_орвелл.
34. Репресії в СРСР [електронний ресурс] // Харківська правозахисна група. — режим доступу: <https://museum.khpg.org/1162803736>.

35. Репресії в СРСР [електронний ресурс] // Харківська правозахисна група.
— архівована версія:
<https://web.archive.org/web/20110603000701/http://archive.khpg.org/index.php?id=1162803736>.
36. Романова І. Екзистенціалістські мотиви в романістиці І. Багряного : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2008. 193 с.
37. Романова І. Мотив «закинутості» особистості в дисгармонійне середовище (на матеріалі романів І. Багряного «Людина біжить над прірвою» та «Сад Гетсиманський») *Наукові записки харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Літературознавство»*. 2013. Вип. 3 (2). С. 120–127.
38. Савченко З. Біблійно-християнські мотиви та образи в романі «сад гетсиманський» // Слово і час. 1996. № 10. С. 57–61.
39. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного [електронний ресурс] // Експеримент. — режим доступу: <https://md-eksperiment.org/post/20161225-biblijni-obrazi-v-hudozhnij-tvorchosti-i-bagryanogo>.
40. Сподарець М.П. Іван Багряний – письменник і громадянин (До дев'яносторіччя з дня народження). Х.: ХДУ, 1996. 104 с.
41. Сподарець М. Функції міфологічних мотивів у романі «Сад Гетсиманський». *Вісник національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки»*. 2008. № 1 (139). С. 163–168.
42. Сталінський терор: смертні вироки виконували таємно [електронний ресурс] // gazeta.ua. — режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history/_stalinskij-teror-smertni-viroki-vikonuvali-tayemno/976938.
43. Стаття 54 кримінального кодексу УРСР (1927 і 1934) [електронний ресурс] // wikidata. — режим доступу: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/стаття_54_кримінального_кодексу_урср_\(1927_і_1934\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/стаття_54_кримінального_кодексу_урср_(1927_і_1934).html).
44. Субтельний О.. Україна: історія. К. : Либідь, 1991. 423 с..

45. Томпсон Е. Трубадури імперії: російська література і колоніалізм / пер. з англ. М. Корчинської. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с.
46. Українські корені великого терору [електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — режим доступу: <https://zn.ua/ukr/ukraine/ukrajinski-koreni-velikoho-teroru.html>.
47. Філон М. Текстотворні функції релігійних символів у романі і. Багряного «Сад Гетсиманський» // Вісн. Харк. ун-ту. Сер.: Філологія. 2006. вип. 48. № 742. С. 210–222.
48. Шапошникова О. Романи І. Багряного: між публіцистичністю і художністю. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2013. Вип. 67. № 1048. С. 238–243.
49. Шугай О. Іван Багряний, або через терни Гетсиманського саду: роман-дослідження [електронний ресурс] // Читиво. — режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/shuhai_oleksander/ivan_bahrianyi_abo_cherez_terny_hetsymanskoho_sadu_roman-doslidzhennia/.
50. Шугай О. Іван Багряний: нове і маловідоме / упоряд. Шугай О. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 1. 960 с.
51. Череватенко Л. Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ. *Дніпро*. 1990. № 12. С. 61–76.